

«Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών»

Σύγχρονος ιταλικός πολιτισμός και ειδικά ζητήματα ορολογίας και ερμηνείας

Διπλωματική Εργασία

Το Κερκυραϊκό ιδίωμα στο πεζογραφικό έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη:
φωνολογία, μορφολογία, λεξιλόγιο και μαρτυρίες ιταλικής και βενετσιάνικης
επίδρασης

Δέσποινα Γ. Χαραλάμπους

Επιβλέπων καθηγητής: Παναγιώτης Γ. Κριμπάς

Πάτρα, 2025

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας (συγγραφέα/δημιουργού) που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης, η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δε σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας της συγγραφέας/δημιουργού, ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση της συγγραφέας/δημιουργού. Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών της δικαιωμάτων.

«Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών»

Σύγχρονος ιταλικός πολιτισμός και ειδικά ζητήματα ορολογίας και ερμηνείας

Διπλωματική Εργασία

Το Κερκυραϊκό ιδίωμα στο πεζογραφικό έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη:
φωνολογία, μορφολογία, λεξιλόγιο και μαρτυρίες ιταλικής και βενετσιάνικης
επίδρασης

Δέσποινα Γ. Χαραλάμπους

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Παναγιώτης Γ. Κριμπάς

Αναπληρωτής Καθηγητής

Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Καθηγητής-Σύμβουλος του ΕΑΠ

Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Ελισάβετ Μενελάου

Επίκουρη Καθηγήτρια

Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου

Θεσσαλονίκης

Καθηγήτρια-Σύμβουλος του ΕΑΠ

Αφιέρωση

Στους Χρήστο, Γιώργο και Δέσποινα
Στα αστέρια που φωτίζουν τον ουρανό μου

Ευχαριστίες

Τελειώνοντας αυτή την εργασία, θα ήθελα να ευχαριστήσω κάποιους ανθρώπους των οποίων η συμβολή ήταν καθοριστική για την εκπόνηση και ολοκλήρωσή της. Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή κύριο Παναγιώτη Γ. Κριμπά για τη θερμή υποδοχή του θέματος που παρουσίασα, για την παροχή της απαραίτητης επιστημονικής βιβλιογραφίας, καθώς και για την ενθάρρυνση και την πίστη του στη θετική έκβαση της εργασίας. Η ανταπόκρισή του ήταν άμεση κάθε φορά που χρειαζόμουν τις συμβουλές του και, χωρίς τις διεξοδικές εξηγήσεις του σχετικά με τα ζητήματα που με προβλημάτιζαν, αλλά και χωρίς τις καίριες παρεμβάσεις του στο κείμενο όπου υπήρχε η σχετική ανάγκη, σίγουρα η εργασία αυτή δεν θα είχε ολοκληρωθεί. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη συνεπιβλέπουσα καθηγήτρια κυρία Ελισάβετ Μενελάου για τον διαθέσιμο χρόνο και τη στήριξή της. Δεν θα μπορούσα να μην ευχαριστήσω, επίσης, την κυρία Νώρα Μεταλληνού, τον σύζυγό μου Μάριο, τη μητέρα μου Κυριακή και την αγαπημένη μου φίλη Μαρία Κουτούση για τη στήριξη και για την πίστη τους σε μένα, καθώς μου έδιναν πάντα τη δύναμη για να συνεχίσω και, τέλος, τους μαθητές μου, που με το ενδιαφέρον τους για την πρόοδό μου με συγκινούσαν και με γέμιζαν με χαρά και ενθουσιασμό, δύο συναισθήματα που με συνόδευσαν σε αυτό το όμορφο ταξίδι μέχρι το τέλος.

«Αν η γλώσσα είναι το δέντρο, οι διάλεκτοι είναι μέσα στο χρόνο η λύμφη¹ του... και πιστεύω ότι η απώλεια των διαλέκτων θα βλάψει και το ίδιο το δέντρο» (Camilleri & De Mauro, 2013: 23)².

¹ Ο όρος αντλήθηκε από το *Τέλειο ιταλο-ελληνικό λεξικό* Mandeson (1998: 1254) και πρόκειται για το υγρό που κυκλοφορεί στα αγγεία των φυτών με σύνθεση που ποικίλλει ανάλογα με την εποχή και τις ανάγκες του φυτού (Zingarelli, 1999: 1003).

² Οι μεταφράσεις ξενόγλωσσων παραθεμάτων είναι της γράφουσας.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία θέτει ως στόχο την περιγραφή της γλώσσας που χρησιμοποίησε ο Στέφανος - Κωνσταντίνος Θεοτόκης (1872-1923) στο πεζογραφικό του έργο και την ανάδειξη των ιταλικών και βενετσιάνικων επιδράσεων στο έργο αυτό. Τα έργα που μελετώνται είναι αυτά που αποτελούν τον βασικό κορμό του πεζογραφικού του έργου και είναι τα ακόλουθα: *Η τιμή και το χρήμα* (1914), *Κατάδικος* (1919), *Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα* (1920), *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους* (1922), *Διηγήματα [Κορφιάτικες ιστορίες]* (1978)³. Στα δύο πρώτα κεφάλαια αναφέρονται οι πηγές έμπνευσης για την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος, οι στόχοι της εργασίας και κάποια από τα πολλά στοιχεία που μαρτυρούν ακόμα και σήμερα την αλλοτινή παρουσία βενετόφωνων και ιταλόφωνων κοινοτήτων στην Κέρκυρα και την επακόλουθη παρουσία ιταλικών και βενετσιάνικων στοιχείων στο κερκυραϊκό ιδίωμα. Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τη μελέτη του κερκυραϊκού ιδιώματος στο πεζογραφικό έργο του Θεοτόκη, καθώς και για τη συγγραφή, γενικότερα, της παρούσας εργασίας. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι παράγοντες που συμβάλλουν στην καθιέρωση μιας γεωγραφικής γλωσσικής ποικιλίας ως πρότυπης γλώσσας. Αναφέρεται το παράδειγμα της Ιταλίας και υποστηρίζεται η ισοτιμία όλων των γλωσσικών γεωγραφικών ποικιλιών, καθώς όλες πετυχαίνουν στον ίδιο βαθμό το στόχο τους, που είναι η επικοινωνία μεταξύ των μελών μιας γλωσσικής κοινότητας. Η ισοτιμία αυτή ενισχύεται με αφετηρία τις θεωρίες του πολιτισμικού και γλωσσικού σχετικισμού και, παράλληλα, ενθαρρύνονται η ανεκτικότητα και ο σεβασμός για τον πολιτισμό και τη γλώσσα των άλλων, μέσα από τα οποία μόνο οφέλη μπορούμε να αποκομίσουμε, εξασκώντας το μυαλό μας στο να σκεφτόμαστε με τρόπο διαφορετικό από αυτόν που έχουμε συνηθίσει. Στο πέμπτο κεφάλαιο το κερκυραϊκό ιδίωμα ορίζεται, κατατάσσεται και περιγράφεται μέσα από τα βασικά χαρακτηριστικά του σε φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό και λεξιλογικό επίπεδο. Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η εμφάνιση του ηθογραφικού διηγήματος στην Ελλάδα. Επίσης, παρουσιάζονται οι δύο περίοδοί του: η μία που μπορεί να χαρακτηριστεί πιο ειδυλλιακή και η άλλη, η περισσότερο ρεαλιστική, στην οποία εντάσσεται και ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης· ο τελευταίος, όπως και οι άλλοι εισηγητές του ηθογραφικού

³ Προηγήθηκε η έκδοση του 1935, η οποία κατακρίθηκε, βλ. σχετικά Θεοτόκης (1978: 223-224).

διηγήματος, τοποθετεί τις ιστορίες του και τους ήρωές του στον τόπο καταγωγής του, αλλά και διαφοροποιείται από αυτούς, γιατί δεν χρησιμοποιεί την καθαρεύουσα, αλλά το κερκυραϊκό ιδίωμα. Συγκεκριμένα, με τη χρήση του ιδιώματος καταφέρνει να είναι πάρα πολύ ρεαλιστικός, όχι μόνο ως προς την περιγραφή των τοπίων, των χαρακτήρων και των συναισθημάτων των πρωταγωνιστών, αλλά και ως προς τη γλωσσική του επιλογή. Στο ίδιο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα λογοτεχνικά ρεύματα του γαλλικού Νατουραλισμού και του ιταλικού Βερισμού, οι διαφορές μεταξύ τους, καθώς και η επίδραση του ιταλικού Βερισμού στο έργο του Θεοτόκη και οι ομοιότητές του με τον βασικό εκπρόσωπο του ιταλικού Βερισμού, τον Τζοβάνι Βέργκα (Giovanni Verga). Τέλος, γίνεται λόγος για τους χαρακτήρες των έργων, τη γλώσσα που χρησιμοποιούν και τα ανθρωπινά. Στο έβδομο κεφάλαιο παρουσιάζεται η απαρχή της διαφορετικότητας της γλώσσας που χρησιμοποιούσαν οι Κερκυραίοι, καθώς όσοι συμμετείχαν στην τοπική διοίκηση, αλλά και οι ανώτερες τάξεις της πόλης, έχοντας επαφές με τους Βενετσιάνους, χρησιμοποιούσαν και τη βενετσιάνικη γλώσσα. Μια βενετσιάνικη γλώσσα, η οποία δεχόταν, ασφαλώς, επιδράσεις από την επτανησιακή διάλεκτο, που δεν έπαψε ποτέ να μιλιέται στην ύπαιθρο από τους χωρικούς οι οποίοι δεν είχαν εύκολη πρόσβαση στην πόλη, αλλά ούτε από τους κατοίκους της πόλης, που τη χρησιμοποιούσαν παράλληλα με τη βενετσιάνικη γλώσσα. Παρουσιάζονται μαρτυρίες της συνύπαρξης των δύο γλωσσών, οι οποίες, παρ' όλη την αδιαφορία των Βενετσιάνων για την εκπαίδευση, διδάσκονταν παράλληλα και στο σχολείο. Η διαφορετικότητα αυτή καθρεφτίζεται και στο πεζογραφικό έργο του Θεοτόκη, όσον αφορά κυρίως το λεξιλόγιο που είναι περισσότερο ιδιοματικό στο *Η τιμή και το χρήμα* και στα *Διηγήματα* και λιγότερο στον *Κατάδικο*, στο *Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα* και στο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους*. Στο όγδοο, ένατο, δέκατο και ενδέκατο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα φαινόμενα που συναντήθηκαν στο πεζογραφικό έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη και αφορούν τη φωνολογία, τη μορφολογία, το λεξιλόγιο, τις ιδιοματικές εκφράσεις και τη σύνταξη.

Λέξεις κλειδιά

διαλεκτολογία, επτανησιακή νεοελληνική, κερκυραϊκή γλωσσική ποικιλία, Κωνσταντίνος Θεοτόκης, ιταλικές και βενετσιάνικες επιδράσεις στη νεοελληνική, λογοτεχνική γλώσσα, πεζογραφία

«Il dialetto corfiota nella prosa di Konstantinos Theotokis: fonologia, morfologia, lessico e testimonianze dell’influsso italiano e veneziano»

Despoina Charalampous

Abstract

La presente tesi si prefigge l’obiettivo di descrivere la lingua usata nella prosa da Stefanos - Konstantinos Theotokis e metterne in risalto gli influssi italiani e veneziani. Le opere sotto esame costituiscono l’ asse principale della sua prosa: *L’onore e il denaro* (1914), *Il Condannato* (1919), *Vita e morte di Karavelas* (1920), *Gli schiavi nelle catene* (1922) e *Storie di Corfù* (1978). Nei primi due capitoli vengono presentati le fonti d’ ispirazione di questo tema, l’obiettivo della tesi in questione, come anche elementi che testimoniano finora la presenza dei veneziani e degli italiani a Corfù e i conseguenti influssi italiani e veneziani nel dialetto corfiota. Nel terzo capitolo viene presentata la metodologia seguita nella presente tesi e nello studio del dialetto corfiota nella prosa di Theotokis. Nel quarto capitolo vengono riferiti i fattori che contribuiscono all’ affermazione di un dialetto come lingua standard. Viene presentato il caso dell’Italia ed è sostenuta l’ eguaglianza linguistica di tutti i dialetti, poiché tutti raggiungono il loro obiettivo, che è quello della comunicazione dei membri di una comunità linguistica. La tesi dell’ eguaglianza linguistica viene rafforzata con le teorie del relativismo culturale e linguistico e allo stesso tempo vengono esortati la tolleranza e il rispetto per la lingua altrui, tramite cui possiamo trarre molti benefici esercitando la nostra mente a pensare in modo diverso di quello a cui siamo abituati. Nel quinto capitolo il dialetto corfiota viene definito, classificato e descritto tramite le sue caratteristiche principali a livello fonologico, morfologico, sintattico e lessicologico. Nel sesto capitolo viene presentato il sorgere della narrativa di costume in Grecia, le sue due fasi, quella idilliaca e quella più realistica. In quest’ ultima si inserisce anche Konstantinos Theotokis che, come altri autori della narrativa di costume, ambienta le storie e i suoi protagonisti al luogo d’ origine, ma si differenzia da loro per la scelta linguistica, visto che lui non usa la ‘catarevusa’, considerata la lingua “pura” e dotta. Lui invece usa il dialetto corfiota e in questo modo risulta tanto realistico, non solo nella descrizione dei paesaggi, delle riflessioni e dei sentimenti dei personaggi, ma anche dal punto di vista linguistico. Nello stesso capitolo si presentano le correnti letterarie del

Naturalismo francese e del Verismo italiano, le differenze tra loro ma anche l'influenza del Verismo italiano sull' opera di Konstantinos Theotokis e le sue affinità con Giovanni Verga, l'esponente principale del Verismo italiano. Infine, si fa riferimento ai personaggi delle opere, alla lingua che usano e ai nomi di persona. Nel settimo capitolo si parla dell' origine della differenziazione della lingua che usavano i corfioti, siccome i rappresentanti dell' amministrazione locale, ma anche i nobili della città, in contatto con i veneziani, usavano il dialetto veneziano. Un dialetto veneziano che a sua volta, risulta influenzato dal greco standard che non cessò mai di essere adoperato in campagna, dove vivevano i contadini per i quali era difficile l'accesso in città ed era in uso anche da parte dei veneziani. Vengono riferite testimonianze della coesistenza delle due lingue, che nonostante l' indifferenza dei veneziani per l' istruzione locale, si insegnavano entrambi a scuola. Questa diversità si rispecchia anche nella prosa di Theotokis per quanto riguarda soprattutto il lessico, più dialettale a *L'onore e il denaro* e alle *Storie di Corfù* e meno a *Il Condannato*, alla *Vita e morte di Karavelas* e a *Gli schiavi nelle catene*. Nell' ottavo, nono, decimo e undicesimo capitolo si presentano i fenomeni linguistici che sono stati riscontrati nella prosa di Konstantinos Theotokis e che riguardano la fonologia, la morfologia, il lessico e le frasi idiomatiche e la sintassi.

Parole chiave

dialettologia, influsso italiano e veneziano sul neogreco, Konstantinos Theotokis, lingua letteraria, neogreco eptanesiaco, prosa, varietà linguistica corfiota

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή	1
2. Στόχοι της εργασίας και μαρτυρίες της βενετσιάνικης και ιταλικής παρουσίας.....	2
3. Μεθοδολογία	4
4. Γλώσσα και γλωσσικές ποικιλίες.....	5
4.1. Πρότυπη γλώσσα και σχέση με τις άλλες γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες	5
4.2. Πολιτισμικός σχετικισμός και γλωσσικός σχετικισμός	6
5. Ταξινόμηση του κερκυραϊκού ιδιώματος	8
5.1. Ορισμός του κερκυραϊκού ιδιώματος	8
5.2. Συνοπτική περιγραφή των χαρακτηριστικών του κερκυραϊκού ιδιώματος	9
6. Ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης και το πεζογραφικό του έργο	16
6.1. Το ηθογραφικό διήγημα	16
6.2. Ο ιταλικός Βερισμός και ο Τζοβάνι Βέργκα στο πεζογραφικό έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη	18
6.3. Χαρακτήρες και γλώσσα.....	20
6.4. Ανθρωπινότητα.....	24
7. Το κερκυραϊκό ιδίωμα στο πεζογραφικό έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη	27
7.1. Ποικιλία εντός του κερκυραϊκού ιδιώματος	27
7.1.1. Η γλώσσα της πόλης και η γλώσσα της υπαίθρου	31
7.1.2. Από το <i>Η τιμή και το χρήμα</i> και τα <i>Διηγήματα</i> στον <i>Κατάδικο</i> και στο <i>Οι σκλάβοι στα δεσμά τους</i>	31
8. Φωνολογικά φαινόμενα	32
8.1. Περιγραφή των φωνολογικών φαινομένων.....	32
8.2. Παρατηρήσεις σχετικά με τον επιτονισμό	38

9. Μορφολογικά φαινόμενα.....	39
9.1. Περιγραφή των μορφολογικών φαινομένων.....	39
10. Το λεξιλόγιο.....	45
10.1. Προέλευση λεξιλογίου. Λέξεις ελληνικής, ιταλικής ή βενετσιάνικης προέλευσης.....	45
10.2. Ιδιωματικές εκφράσεις και παροιμίες.....	51
11. Σύνταξη.....	53
11.1. Παρατηρήσεις σχετικά με τη σύνταξη.....	53
12. Συμπεράσματα.....	54
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	56
Ελληνόγλωσση.....	56
Ξενόγλωσση.....	61

1. Εισαγωγή

Με αφορμή τα 100 χρόνια από τον θάνατο του Στέφανου - Κωνσταντίνου Θεοτόκη (1872-1923) και μέσα στο πλαίσιο των εκδηλώσεων που έλαβαν χώρα στην Κέρκυρα, αλλά και στην Αθήνα, γεννήθηκε η ιδέα για τη συγγραφή αυτής της εργασίας, με αντικείμενο τη γλώσσα που χρησιμοποίησε ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης μέσα στο πεζογραφικό του έργο. Η Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών διοργάνωσε πλήθος εκδηλώσεων, όπως το επιστημονικό Συνέδριο στο Μουσείο Σολωμού, την Έκθεση «Άφθαρτος Λόγος» στον Ναό του Αγίου Γεωργίου στο Παλαιό Φρούριο στην Κέρκυρα και τη συναυλία με μελοποιημένα ποιήματα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών. Η Αναγνωστική Εταιρεία Κέρκυρας οργάνωσε μια σειρά από διαλέξεις και Επετειακή Έκθεση με οικογενειακά κειμήλια και αρχειακά τεκμήρια. Ο Πολιτιστικός Σύλλογος Καρουσάδων και ο Φιλόμουσος Σύλλογος Καρουσάδων «Ντίνος Θεοτόκης» οργάνωσαν μια βραδιά αφιερωμένη στον Θεοτόκη. Επίσης, η Εικαστική Κερκυραϊκή Ένωση οργάνωσε μια έκθεση ζωγραφικής, ενώ και το 49ο Συνέδριο της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων είχε ως θέμα τον κερκυραίο λογοτέχνη. Όλα μαρτυρούσαν μια χρονιά αφιερωμένη στον Κωνσταντίνο Θεοτόκη και, πράγματι, προτάθηκε από την Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών το 2023 να είναι το «Έτος Κωνσταντίνου Θεοτόκη».

2. Στόχοι της εργασίας και μαρτυρίες της βενετσιάνικης και ιταλικής παρουσίας

Βασικός στόχος της παρούσας εργασίας είναι η περιγραφή φαινομένων που αφορούν τη γλωσσική ποικιλία που χρησιμοποίησε ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης στο πεζογραφικό του έργο, καθώς και η ανάδειξη στοιχείων που μαρτυρούν βενετσιάνικες ή ιταλικές επιδράσεις στην ποικιλία αυτή. Πώς θα ήταν δυνατό να μην υπάρχουν βενετσιάνικες ή ιταλικές επιδράσεις στο γλωσσικό ιδίωμα της Κέρκυρας, όταν σε αυτόν τον τόπο, όπου και να σταθείς, αντιλαμβάνεσαι τη βενετσιάνικη παρουσία; Το ίδιο το σύμβολο της Ενετικής Δημοκρατίας, το λιοντάρι του Αγίου Μάρκου, δεσπόζει σε διάφορα σημεία των δύο φρουρίων της πόλης. Εντυπωσιακό είναι, επίσης, το σύμπλεγμα του Morosini (προς τιμήν του Δόγη Φραγκίσκου Μοροζίνη) στο San Giacomo, πρώτο θέατρο της Ελλάδας από το 1720, το οποίο ιδρύθηκε το 1693 ως χώρος συγκέντρωσης των ευγενών και όπου, σήμερα, στεγάζονται υπηρεσίες του Δήμου Κεντρικής Κέρκυρας και Διαποντίων Νήσων, καθώς και το βενετσιάνικο πηγάδι μπροστά από τον Ναό της Παναγίας της Κρεμαστής. Η οδός Ανδρέα Μουστοξύδου, που είναι γνωστή στους περισσότερους ως «πλατύ καντούνι» και, παλιότερα, ως *Cale larga* (Τσανταρίδης, 1992: 146) με τα χαρακτηριστικά κτήρια βενετσιάνικης αρχιτεκτονικής. Καθημερινά, επίσης, περνάς από την οδό Ευγενίου Βουλγάρεως που όλοι ονομάζουν «Κάλ ντελ' άκουες», από το ιταλικό *Cale dell'acque* (Τσανταρίδης, 1992: 36), που οδηγεί στο Πεντοφάναρο και στη Σπιανάδα, το όνομα της οποίας προέρχεται από τη βενετσιάνικη λέξη *spianàda* (Boerio, 1856: 689) — και όχι από την ιταλική *spianata*, λόγω της τροπής του κλειστού άηχου συμφώνου /t/ στο αντίστοιχο ηχηρό /d/, που αποτελεί χαρακτηριστικό της βενετσιάνικης γλώσσας (Ferguson, 2007: 95-97).

Περνάς από της παλιάς πόλης τα *καντούνια*, λέξη που από μόνη της μαρτυρεί τη βενετσιάνικη επιρροή, αφού προέρχεται από τη βενετσιάνικη λέξη *cantòn* (Boerio, 1856: 130) (μέσω του πληθυντικού *cantoni*) και σε μεθά η μυρωδιά από τις *πορπέτες* 'κεφτεδάκια' (Λάσκαρι, 1997: 168), ονομασία που προέρχεται από την ιταλική λέξη *polpetta* ή την αντίστοιχη βενετσιάνικη *polpeta* (με ρωτακισμό,

δηλαδή με τροπή του /l/ σε /r/ πριν από σύμφωνο) (Κριμπάς, 2021: 649) ή από τον μπακαλιάρο που μαγειρεύεται στην κατσαρόλα με πατάτες και όλοι ονομάζουν *μπιάνκο*, από την ιταλική ή βενετσιάνικη λέξη *bianco* που σημαίνει ‘λευκός, άσπρος’, καθώς λείπει η σάλτσα από ντομάτα και το *σούγο* ‘σάλτσα’ είναι λευκό. Είναι τα *τζαλέτια*, λέξη που προέρχεται από την ιταλική λέξη *giallo* ή από τη βενετσιάνικη λέξη *zalo* (Boerio, 1856: 805) ‘κίτρινο’ καθώς κίτρινο είναι το χρώμα του καλαμποκάλευρου που χρησιμοποιείται για την παρασκευή τους ή οι τηγανίτες που παραδοσιακά τρώνε οι Κερκυραίοι την παραμονή της εορτής του πολιούχου Αγίου Σπυρίδωνα, το φαγητό που σύμφωνα με την παράδοση κατανάλωναν οι πιστοί στο *βεγιόνι*, ‘αγρυπνία’ που με τη σειρά του προέρχεται από τη βενετσιάνικη λέξη *vegliòn* (Boerio, 1856: 783). Τέλος, σε ένα πανηγύρι του καλοκαιριού μπορεί να σε συνεπάρει ο χαρούμενος ρυθμός του κερκυραϊκού χορού *φουρλάνα*, ο οποίος είναι βενετσιάνικης προέλευσης (Κάντας: 2018: 60-61). Θα μπορούσε να εκπονηθεί μια εργασία που να πραγματεύεται όλες τις βενετσιάνικες και ιταλικές επιδράσεις που μπορούμε να αντιληφθούμε σε αυτήν την πόλη και που θα κάλυπτε περισσότερους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, όπως την αρχιτεκτονική, τη μαγειρική, τη μουσική και την ονοματοδοσία. Τα 419 χρόνια Ενετοκρατίας (1206-1214 και 1386-1797) ήταν σίγουρα αρκετά για να αφήσουν ίχνη σε όλους αυτούς τους τομείς, αλλά και για να επηρεαστεί η γλώσσα, που είναι ο φορέας όλων αυτών των χαρακτηριστικών που συνθέτουν τον πολιτισμό. Επιπλέον, η παρουσία των Ιταλών στην Κέρκυρα ήταν έντονη και αργότερα, αφού στο β’ μισό του 19ου αι. εγκαταστάθηκαν στην Κέρκυρα εκατοντάδες μετανάστες από τη Νότια Ιταλία, αλλά και εκπρόσωποι των φιλελεύθερων και επαναστατικών κινημάτων της Ιταλίας (Γαούτσης, 2021: 120). Η ιταλική παρουσία στην Κέρκυρα πριν από τον Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο ανερχόταν στα 1.400 άτομα (Γαούτσης, 2021: 120). Οι ιταλικές αρχές μερίμνησαν για την εκπαίδευση αυτού του πληθυσμού κάνοντας όλες τις απαραίτητες ενέργειες για την ίδρυση της Ιταλικής Σχολής Αρρένων και της Ιταλικής Σχολής Θηλέων (Γαούτσης, 2021: 121-125). Κατά την περίοδο 1927-1928 λειτουργούσε η Ιταλική Εμπορική Σχολή, η οποία ήταν ιδιωτικό ξενόγλωσσο εκπαιδευτήριο και λειτουργούσε ως Σχολείο Μέσης Εκπαίδευσης (Σιαμέτη, 2021: 254). Αργότερα, κατά τη διάρκεια της ιταλικής κατοχής, στα σχέδια προσάρτησης των Επτανήσων στην Ιταλία, επιστρατεύτηκε και η γλώσσα (Δρακούλη, 2018: 394).

Ήταν υποχρεωτικό οι επιγραφές των επιχειρήσεων να είναι όχι μόνο στην ελληνική, αλλά και στην ιταλική γλώσσα (Δρακούλη, 2018: 394). Η Ιταλική ήταν η επίσημη γλώσσα των δικαστηρίων και η διδασκαλία της ήταν υποχρεωτική στα σχολεία (Δρακούλη, 2018: 394).

3. Μεθοδολογία

Αρχικά επιλέχθηκαν τα έργα που αποτελούν τον βασικό κορμό του πεζογραφικού έργου του Κωνσταντίνου Θεοτόκη και τα οποία θα εξεταστούν, με στόχο τη μελέτη της γλώσσας που χρησιμοποίησε στο πεζογραφικό του έργο και την ανάδειξη των ιταλικών και βενετσιάνικων επιδράσεων. Στη συνέχεια θα περιγραφεί το κερκυραϊκό ιδίωμα μέσα από επιστημονικά άρθρα και δημοσιευμένα κείμενα και θα αναφερθούν χαρακτηριστικά και παραδείγματα που προκύπτουν, μεταξύ άλλων, και από την προσωπική μου παρατήρηση και μελέτη του κερκυραϊκού ιδιώματος. Κατά το παράδειγμα των οικείων επιστημονικών άρθρων, τα εν λόγω γλωσσικά φαινόμενα παρουσιάζονται ταξινομημένα ανά γλωσσικό επίπεδο και, στη συνέχεια, επιχειρείται μια αιτιολόγηση της γλωσσικής επιλογής του Θεοτόκη μέσα στο γενικότερο πλαίσιο του ρεαλισμού και του ιταλικού βερισμού από τον οποίο είχε επηρεαστεί. Στη συνέχεια θα αναζητηθεί η παρουσία των εν λόγω φαινομένων στα προεπιλεγμένα έργα του συγγραφέα και, σε σχέση με κάθε γλωσσικό επίπεδο, θα γίνει προσπάθεια να παρουσιαστούν τα φαινόμενα με βάση τη συχνότητα παρουσίας τους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η συχνότητα αυτή συμπίπτει, απαραίτητα, με τη συχνότητα των φαινομένων στην ομιλία των χρηστών εκείνης της εποχής. Η μελέτη θα ξεκινήσει από τη φωνολογία, θα προχωρήσει στη μορφολογία, στο λεξιλόγιο και τέλος στη σύνταξη. Εξετάζοντας τύπους που διαφέρουν από τη Νεοελληνική Κοινή μέσα από το λεξιλόγιο, κυρίως, που περιέχει πολλά δάνεια από την ιταλική και τη βενετική γλώσσα⁴ - αλλά και λέξεις που μπορεί να έχουν διατηρήσει μια πιο αρχαία μορφή

⁴ Αυτό δεν σημαίνει ότι τα ιταλικά και βενετικά δάνεια στη Νεοελληνική Κοινή δεν είναι πολυάριθμα, καθώς, όπως προκύπτει από πρόσφατη έρευνα, αποτελούν, τόσο ξεχωριστά, όσο και από κοινού, την πολυπληθέστερη κατηγορία λεξιλογικών δανείων σε απόλυτες τιμές, σε σύγκριση με τα λεξιλογικά δάνεια οποιασδήποτε άλλης προέλευσης (Φλιάτουρας, 2021: 34).

από αυτή που έχει καθιερωθεί στη Νεοελληνική Κοινή - θα αναδειχτούν τα ανεξίτηλα σημάδια που άφησαν η μακρόχρονη Ενετοκρατία και μεταγενέστερες σχετικές επαφές.

4. Γλώσσα και γλωσσικές ποικιλίες

4.1. Πρότυπη γλώσσα και σχέση με τις άλλες γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες

Πρότυπη γλώσσα είναι μια γεωγραφική γλωσσική ποικιλία την οποία έχει υιοθετήσει (κάτω από διάφορες συνθήκες) μια πολιτική κοινότητα για να ικανοποιήσει την ανάγκη όσο το δυνατόν λιγότερο αμφίσημης επικοινωνίας μεταξύ όλων των μελών της, καθώς η διαδικασία επικοινωνίας προϋποθέτει έναν κοινό κώδικα που θα επιτρέπει την κατανόηση του μηνύματος του πομπού από τον παραλήπτη και την συνεπακόλουθη επιτυχημένη γλωσσική αλληλεπίδραση (Mattesini, 1999: 10). Η καθιέρωση μιας πρότυπης γλώσσας είναι απαραίτητη ως ενοποιητικό στοιχείο της κοινότητας αυτής. Οι λόγοι που μπορούν να οδηγήσουν στην καθιέρωση μίας γεωγραφικής γλωσσικής ποικιλίας ως πρότυπης σε σχέση με μία άλλη, είναι το κύρος που μπορεί να διαθέτει, λόγω σημαντικής λογοτεχνικής παραγωγής, η μεγαλύτερη ομοιότητά της σε σύγκριση με τη θεωρούμενη ως προγονική γλώσσα ή λόγοι οικονομικοί και πολιτικοί, αν η περιοχή στην οποία χρησιμοποιείται η γλωσσική αυτή ποικιλία είναι ένα σημαντικό πολιτικό ή οικονομικό κέντρο (Corrado, Sobrero & Telmon, 1997: 16-19).

Αυτό συνέβη, για παράδειγμα, στην Ιταλία, όταν η πολιτική ενοποίηση του 1861 πυροδότησε το εκεί γλωσσικό ζήτημα, καθώς η ανάγκη και για γλωσσική ενοποίηση ήταν επείγουσα, λόγω των υψηλών ποσοστών χρήσης άλλων γεωγραφικών γλωσσικών ποικιλιών που είχαν εξελιχθεί και αυτές από τη λατινική, δηλαδή άλλων ρομανικών γλωσσών και διαλέκτων (βενετικής, λομβαρδικής, λιγυρικής κ.ά.). Η γλωσσική ποικιλία που επικράτησε στο ενοποιημένο ιταλικό κράτος ήταν αυτή που μιλιόταν στη Φλωρεντία. Οι λόγοι ήταν όλοι όσοι

αναφέρθηκαν πριν: οι τρεις μεγάλοι συγγραφείς, *Le tre Corone*, δηλαδή ο Δάντης Αλιγκέρι (1265-1321), ο Φραγκίσκος Πετράρχης (1304-1374) και ο Ιωάννης Βοκκάκιος (1313-1375), αλλά και η προφανέστερη ομοιότητα της διαλέκτου αυτής με τα λατινικά σε σύγκριση με τις υπόλοιπες, καθώς και το γεγονός ότι η Φλωρεντία ήταν από πάντα ένα κέντρο με έντονη οικονομική δραστηριότητα. Το γεγονός βέβαια ότι επιλέχτηκε η γλωσσική ποικιλία της Φλωρεντίας για να καθιερωθεί ως πρότυπη γλώσσα δεν σημαίνει ότι είναι ανώτερη ή πιο εύηχη ή πιο μελωδική σε σχέση με τις υπόλοιπες. Ο ίδιος ο Δάντης Αλιγκέρι στο έργο του *De vulgari eloquentia* και στην προσπάθειά του να βρει μία γλώσσα που θα ήταν άξια να καθιερωθεί και ως γλώσσα που θα χρησιμοποιείται και στη λογοτεχνία, υποστηρίζει ότι καμία δεν έχει τα απαραίτητα προσόντα (Segre & Martignoni, 2000: 526-530), αποδεικνύοντας έτσι, εμμέσως, την ισοτιμία τους.

Πράγματι, στη γλωσσολογία, αποτελεί κοινό τόπο η εύλογη παραδοχή ότι είναι ισότιμες όλες οι γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες. Σύμφωνα π.χ. με τον Mattesini (1999: 2)

«οι διάλεκτοι δεν είναι τα ‘διεφθαρμένα παιδιά’ της γλώσσας, ούτε και η κακή χρήση της από άτομα αδαή που ανήκουν σε κατώτερες κοινωνικές τάξεις. Οι διάλεκτοι προηγούνται ιστορικά και επομένως χρονολογικά της γλώσσας και πρόκειται για συστήματα αυτόνομα, σίγουρα μικρότερα σε σχέση με τη γεωγραφική περιοχή που καλύπτουν, αλλά παρ’ όλα αυτά με την ίδια αξία της γλώσσας, που αποτελούν αντανάκλαση ενός σύνθετου πολιτισμού με μία ιδιαίτερη ιστορική εξέλιξη και με τους ιδιαίτερους ‘νόμους’ ή κανόνες συμπεριφοράς, στους οποίους οι ομιλητές υπακούουν ή δείχνουν ότι υπακούουν».

4.2. Πολιτισμικός σχετικισμός και γλωσσικός σχετικισμός

Οι πολιτισμοί εξελίσσονται και δίπλα στα παλιά πολιτισμικά μοντέλα έχουμε και καινούργια.

«Ο πολιτισμός μιας κοινωνίας τείνει να παραμένει όμοιος από τη μία γενιά στην άλλη. Πρόκειται για τη διαδικασία που ονομάζεται μετάδοση του πολιτισμού και πρόκειται για μια εμπειρία συνειδητής ή ασυναίσθητης εκμάθησης, χάρη στην οποία η πιο ηλικιωμένη γενιά ωθεί και παρακινεί την πιο νέα να υιοθετήσει παραδοσιακές μορφές σκέψης και συμπεριφοράς» (Harris, 1990: 7).

Όταν δεν κατανοούμε τις διαδικασίες μετάδοσης του πολιτισμού, είναι πολύ πιθανό να αναπτύξουμε εθνοκεντρικές θεωρήσεις που μας οδηγούν να πιστεύουμε ότι μόνο ο δικός μας πολιτισμός, τα έθιμα, οι συνήθειες και οι τρόποι συμπεριφοράς είναι φυσιολογικοί, λογικοί και καλοί, ενώ αυτοί των άλλων λαών είναι παράλογοι και απάνθρωποι. Αδυνατούμε, επομένως, να συνειδητοποιήσουμε ότι, αν είχαμε γεννηθεί κάπου αλλού και μας είχε μεταδοθεί ένας άλλος πολιτισμός, αυτές οι συνήθειες και οι συμπεριφορές, που τώρα μας φαίνονται παράξενες και παράλογες, θα ήταν οι δικές μας. Πρόκειται για τον πολιτισμικό σχετικισμό, σύμφωνα με τον οποίο *«κάθε πολιτισμός είναι εγγενώς άξιος σεβασμού όσο και οι άλλοι»* (Harris, 1990: 8).

Δεδομένου ότι η γλώσσα είναι πολιτισμός και, μάλιστα, σύμφωνα με την Φιλιππάκη-Warburton (1992: 12), *«χωρίς τη γλώσσα δε νοείται πολιτισμός»*, και θεωρώντας τις γλώσσες ζωντανούς οργανισμούς που εξελίσσονται και μεταβάλλονται για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες μιας συγκεκριμένης γλωσσικής κοινότητας, αλλά και μεταδίδονται από τη μία γενιά στην άλλη, μπορούμε να κατανοήσουμε ότι κάθε γεωγραφική γλωσσική ποικιλία είναι άξια σεβασμού όσο και οι άλλες και ότι όλες οι γλωσσικές ποικιλίες είναι άξιες μελέτης, καθώς μέσα από αυτές μπορούμε να γνωρίσουμε έναν καινούργιο (για μάς) κόσμο με την ιστορία του, τις παραδόσεις, τις συμπεριφορές και τον αντίστοιχο τρόπο σκέψης. Δεν υπάρχουν, λοιπόν, γλώσσες κατώτερες ή ανώτερες και θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι ένα γλωσσικό χαρακτηριστικό που δεν υπάρχει στη δική μας γλώσσα είναι ένα μέσο για να κατανοήσουμε τον τρόπο σκέψης μιας άλλης γλωσσικής κοινότητας. Με αυτό τον τρόπο η γλώσσα επηρεάζει τη σκέψη μας, επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο. Πρόκειται για τον γλωσσικό σχετικισμό, που ανέπτυξαν ο Edward Sapir και ο Benjamin Lee Whorf, γνωστό και ως «υπόθεση Sapir-Whorf» (Fabiatti, 1991: 285). Οι δύο αμερικανοί μελετητές διερεύνησαν τη σχέση ανάμεσα στη γραμματική δομή και στη θέαση του κόσμου εκ μέρους ενός

συγκεκριμένου πληθυσμού (Fabietti, 1991: 285). Ο Sapir και, κυρίως, ο Whorf έφτασαν στο συμπέρασμα ότι η δομή μιας γλώσσας καθορίζεται από την εμπειρία και το περιβάλλον και ότι αυτή καθορίζει τον τρόπο σκέψης (Fabietti, 1991: 285). Όπως έχει επισημάνει σχετικά η Γιάντσιου (2012-2013: 9)

«[...] μπορούμε να εξετάσουμε μια κοινωνία από τη γλώσσα που χρησιμοποιεί, γι' αυτό το λόγο ο Whorf θεωρεί πως η συμβολή της γλωσσολογίας στην επιστήμη είναι θεμελιώδης, καθώς μέσω αυτής μπορούμε να παρατηρήσουμε πώς αντιλαμβάνονται τον κόσμο οι διάφορες κοινωνικές ομάδες».

Είναι, με άλλα λόγια, αδιαμφισβήτητη η αξία κάθε γεωγραφικής γλωσσικής ποικιλίας ως μαρτυρίας του πολιτισμού που φέρει.

5. Ταξινόμηση του κερκυραϊκού ιδιώματος

5.1. Ορισμός του κερκυραϊκού ιδιώματος

Ένα ιδίωμα⁵ χαρακτηρίζεται από ένα σύνολο διακριτικών χαρακτηριστικών, κάποια από τα οποία το διαφοροποιούν από άλλα ιδιώματα και άλλα το κατατάσσουν στην ίδια ομάδα με άλλα και τα οποία θα μπορούσαν να αποτελούν μέρος της ίδιας διαλέκτου, όταν ο αριθμός των ισόγλωσσων που καθορίζουν τα φαινόμενα αυτά είναι αρκετά μεγάλος.

Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το κερκυραϊκό ιδίωμα είναι η γεωγραφική γλωσσική ποικιλία η οποία χρησιμοποιείται στην περιοχή της Κέρκυρας και η οποία, παρουσιάζοντας έναν αξιοσημείωτο αριθμό κοινών χαρακτηριστικών με τα άλλα ιδιώματα της Επτανήσου, αποτελεί μέρος μιας ενιαίας επτανησιακής διαλέκτου (Κριμπάς, 2021: 655). Πράγματι, σύμφωνα με τον Κριμπά (2021: 655) «34 πανομοιότυπα χαρακτηριστικά σε πανιόνιο επίπεδο είναι υπεραρκετά για την

⁵Για τη χρήση των όρων *ιδίωμα*, *διάλεκτος*, *γλώσσα* βλ. ενδ. Κριμπάς (2021: 646) και Τζακώστα & Σιμήρης (2022), και τις εκεί παραπομπές.

αντιμετώπιση της Επτανησιακής ως ενιαίας διαλέκτου (με ελάχιστες ενδοδιαλεκτικές διαφοροποιήσεις), δεδομένης αντίστοιχης αντιμετώπισης π.χ. της Κυπριακής ή της Ποντιακής (παρά τις ενδοδιαλεκτικές διαφοροποιήσεις) βάσει, αντίστοιχα, μόλις 24 και 12 χαρακτηριστικών».

Ο Κοντοσόπουλος (2008: 67) κατατάσσει το κερκυραϊκό ιδίωμα στα επτανησιακά ιδιώματα μαζί με αυτά των Παξών, των Διαποντίων Νήσων, της Κεφαλονιάς, της Ιθάκης και της Ζακύνθου, εξαιρώντας το ιδίωμα της Λευκάδας. Ωστόσο, όπως έχει δείξει ο Κριμπάς (2019a: 258), η γεωγραφική γλωσσική ποικιλία της Λευκάδας διαφέρει από τις άλλες γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες των Επτανήσων μόνο ως προς τέσσερα χαρακτηριστικά, δηλαδή αριθμό συγκρίσιμο με τον αριθμό διαφορών που έχει κάθε επτανησιακή γλωσσική ποικιλία από όλες τις υπόλοιπες. Άρα, αυτά τα χαρακτηριστικά σίγουρα δεν είναι αρκετά για να εξαιρεθεί η λευκαδίτικη από την εν γένει επτανησιακή διάλεκτο (βλ. και Κριμπάς, 2021). Επίσης ο Κοντοσόπουλος (2008: 65-67) πραγματεύεται το ιδίωμα των Κυθήρων ξεχωριστά, καθώς από τη μία έχει χαρακτηριστικά κοινά με κάποιες γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες των Επτανήσων, αλλά από την άλλη παρουσιάζει χαρακτηριστικά της γεωγραφικής γλωσσικής ποικιλίας της Κρήτης, όντας στη λεγόμενη «ζώνη του είντα» και παρουσιάζοντας τσιτακισμό⁶.

5.2. Συνοπτική περιγραφή των χαρακτηριστικών του κερκυραϊκού ιδιώματος

Φωνολογικό επίπεδο

Όπως αναφέρεται στη βιβλιογραφία (βλ. ενδ. Χυτήρης, 1978, Κοντοσόπουλος, 2008, Κριμπάς, 2021 και αλλού), το κερκυραϊκό ιδίωμα εμφανίζει φωνηεντισμό «νότιου» τύπου, ενώ και η γενικότερη προφορά του δεν διαφέρει από αυτή της Νεοελληνικής Κοινής, με εξαίρεση το /l/, που προφέρεται ακρογλωσσικά ως [ɭ] (Κριμπάς, 2021: 650). Χαρακτηριστικά παραδείγματα το 'έλα' ['eɭa], το 'χρόνια πολλά' ['xrona po'ɭa] και το 'καλά' [ka'ɭa]. Επίσης, παρατηρούμε επιτονισμό με μακρότητα της τελικής

⁶ Βλ. Κριμπάς (2021: 647- 648, υποσημείωση 12).

συλλαβής επηρεασμένο από τον βενετσιάνικο επιτονισμό (Κριμπάς, 2021: 650) και τάση για φωνηεντοληξία όπως για παράδειγμα τον κακόνε ‘τον κακό’, το λοιπό ‘λοιπόν’ (Χυτήρης, 1978: 55). Συγκοπή άτονων [i u] μεταξύ τριβόμενου-κλειστού, κλειστού-τριβόμενου, τριβόμενου-τριβόμενου συμφώνου (Κριμπάς, 2021: 648-649), για παράδειγμα στο τοπωνύμιο Καρουσάδες που γίνεται *Καρ’σάδες* (Χυτήρης, 1978: 33) και *ασκώνω* ‘σηκώνω’, στο οποίο μπορούμε, επιπλέον, να παρατηρήσουμε και την προσθήκη του [a] (βλ. και Κριμπάς, 2021: 648). Έχουμε τροπή των [e i] σε [o], όπως για παράδειγμα στις λέξεις *ογρός* ‘υγρός’ και *ορμηνεύω* ‘ερμηνεύω’ (Χυτήρης, 1978: 35). Ανάπτυξη [i u] μεταξύ υγρού και άλλου συμφώνου (Κριμπάς, 2021: 649), όπως στις λέξεις *χέρισσο* ‘χέρσος’ (Χυτήρης, 1978: 34) και *μπουρούκι* ‘μπρίκι’ (Χυτήρης, 1992: 123) στο οποίο συναντάμε, επιπλέον, και την τροπή του [i] σε [u] (Χυτήρης, 1978: 35). Έχουμε κράση του τελικού [u] του αναφορικού *που* και της προσωπικής αντωνυμίας στη γενική ενικού α’ και β’ προσώπου και του αρσενικού και ουδέτερου γένους γ’ προσώπου (μου/ σου/ του) με το αρχικό [e] ή [i] του ρήματος που ακολουθεί, με αποτέλεσμα [o], όπως για παράδειγμα στο *πόχει* ‘που έχει’ (Κριμπάς, 2021: 649) ή στην κατάρα «*κακή Λαμπριά να (μη) σόρθει*». Επίσης, εμφανίζεται τροπή του [u] σε [o] όπως στη λέξη *ορά* ‘ουρά’. Σποραδικά, το [v] γίνεται [ɣ] πριν από [l m] (Κριμπάς, 2021: 649), όπως για παράδειγμα στο ρήμα *γλέπω* ‘βλέπω’ (Χυτήρης, 1978: 34). Παρατηρούμε τροπή τριβόμενων χειλικών σε τριβόμενα οδοντικά πριν από /i/ (Κριμπάς, 2019b: 824 και Κριμπάς, 2021: 649), όπως στο όνομα *Φίλιππος*, που ενίοτε προφέρεται *Θίλιππος* (Χυτήρης, 1978: 38), ή στη λέξη *κλούδιος* ‘κλούβιος’ (Χυτήρης, 1978: 37). Ένα άλλο φαινόμενο είναι ο ρωτακισμός, δηλαδή η τροπή του /l/ σε /r/ πριν από σύμφωνο. Στα πολλά παραδείγματα που αναφέρει ο Χυτήρης (1978: 39) θα προσθέσω το *πάρκο* ‘πάλκο’, που βρίσκεται στο κέντρο της Πάνω Πλατείας, καθώς και τα *βόρτα* – πληθυντικός του *βόρτο*, ουδ., από το βενετσιάνικο *νόλτο* ‘τοξοειδές στέγαστρο πάνω από δρόμο’ (Boerio, 1856: 801) –, όρο που δηλώνει τις χαρακτηριστικές καμάρες του κτηριακού συγκροτήματος του Λιστόν που μπορούμε να θαυμάσουμε κάνοντας μια *βόρτα* ‘βόλτα’ στη Λεωφόρο Ελευθερίας (πρώην οδός Γεωργίου Α’). Αντιμετάθεση του /r/ από μετασυμφωνική θέση στη μεταριζική συλλαβή σε μετασυμφωνική θέση στη ριζική συλλαβή (Κριμπάς, 2019b: 824 και Κριμπάς, 2021: 649), όπως στις λέξεις *πρικός* ‘πικρός’ και *αδρεφός* ‘αδερφός’. Έχουμε διατήρηση/αποκατάσταση

κλειστότητας μη χειλικών άηχων συμφώνων μετά από /f r s/ (Κριμπάς, 2021: 649), όπως για παράδειγμα στη λέξη *ευκή* ‘ευχή’ (Χυτήρης, 1978: 40). Τέλος, πολύ συχνά έχουμε σίγηση του /γ/ όταν βρίσκεται ανάμεσα σε φωνήεντα, όπως, για παράδειγμα, στη λέξη *έτρωε* ‘έτρωγε’ (Κριμπάς, 2021: 651) και τροπή του [λ] σε [j], ένα χαρακτηριστικό που ίσως οφείλεται σε βενετσιάνικη επίδραση, αν αναλογιστεί κανείς ότι η βενετσιάνικη εμφανίζει [dʒ] εκεί όπου η ιταλική έχει *gli* [λ], καθώς και [j] σε πολλές περιπτώσεις όπου η ιταλική έχει [dʒ] (Belloni, 2009: 37). Μερικές από τις λέξεις όπου συναντάται αυτό το φαινόμενο είναι το η *κοιγιά* ‘κοιλιά’, η *δουγιά* ‘δουλειά’ κ.ά.

Σχετικά με τον επιτονισμό μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι δεν υπάρχει επιτονισμός ιταλικού, αλλά βενετσιάνικου τύπου με τράβηγμα στην τελευταία συλλαβή (για τη διαφορά βλ. Κριμπάς, 2021: 650 και τις εκεί αναφορές). «Το τράβηγμα αυτό είναι ακόμα πιο εμφανές στις ερωτήσεις ολικής άγνοιας... σ’ αυτές τις ερωτήσεις τονίζεται έντονα η πρώτη τονούμενη συλλαβή της πρώτης λέξης, καθώς και η τελευταία συλλαβή της τελικής λέξης» (Σιμήρης, 2016: 81). Στη μελωδικότητα που χαρακτηρίζει το κερκυραϊκό, αλλά και όλα τα επτανησιακά ιδιώματα, συνεισφέρουν η ανάπτυξη του τελικού [e] (συχνότερη απ’ ό,τι στην κοινή νεοελληνική) και η αποκοπή συμφώνων (Σιμήρης, 2016: 81). Σίγουρα υπάρχουν διακυμάνσεις της μελωδικότητας αυτής ανάμεσα στους κατοίκους των Επτανήσων, αλλά και στις περιοχές όπου μιλιέται το κερκυραϊκό ιδίωμα, ενώ ο Χυτήρης γράφει ότι υπάρχει «μια πλατειά κλίμακα τόνων στην ομιλία» (Χυτήρης, 1992: 286), την οποία ονομάζει *αλλοτριτοτονία* και την αποδίδει στη διαφορετική καταγωγή όσων εγκαταστάθηκαν στην Κέρκυρα, είτε ως πρόσφυγες μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, είτε για να καλύψουν δημογραφικά κενά που είχαν δημιουργηθεί λόγω πολέμων, είτε για να βρουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης μακριά από τα τουρκοκρατούμενα εδάφη. Αυτή η *αλλοτριτοτονία*, λοιπόν, που παρατηρείται ευρύτερα ανάμεσα στα Επτάνησα, είναι πολύ έντονη στη Ζάκυνθο και δεν είναι πάντα αντιληπτή στην ενδοχώρα και γι’ αυτό, συχνά, σε ηθογραφίες και επιθεωρήσεις, αποδίδεται η ζακυνθινή προφορά σε όλους τους κατοίκους των Επτανήσων (Χυτήρης, 1992: 286). Πράγματι, στην τηλεοπτική σειρά *Περί ανέμων και υδάτων* (των Ρέινας Εσκενάζυ και Κάκιας Ιγερινού), η ιστορία της οποίας διαδραματίζεται στην Κέρκυρα, ο Μπάμπης ο καφετζής (Χρήστος Μπίρος) και ο Σπύρος ο κουρέας (Γιώργος Γεωγλερής), μιλάνε

με προφορά που, στην αντίληψη της γράφουσας τουλάχιστον, ηχεί περισσότερο ζακυνθινή, παρά κερκυραϊκή, υπό την έννοια ότι η τελική συλλαβή του εκφωνήματος ακούγεται ακόμη πιο μακρά σε σύγκριση με ό,τι συμβαίνει στην Κέρκυρα.

Μορφολογικό επίπεδο

Τσι είδες τσι κοπέλες και τσου φίλους τους; Τσου είπες να έρθουν εσήμερα στο σπίτι; Είδα και τη Ντόρν στο μαγαζί τ' αντρός τση, στο πιο ζακουστό καφέ τση Κέρκυρας, και τση είπα να έρθει κι αυτή (τα παραδείγματα αντλήθηκαν από συνομιλίες της γράφουσας με Κερκυραίους). Σε αυτές τις φράσεις – πολύ χαρακτηριστικές του κερκυραϊκού ιδιώματος – μπορούμε να παρατηρήσουμε το αρχικό [ts] (βλ. αναλυτικότερα Κριμπάς, 2021: 653) στην άτονη προσωπική αντωνυμία (άμεσο αντικείμενο) θηλυκού γένους και πληθυντικού αριθμού, στην αιτιατική οριστικού θηλυκού άρθρου στον πληθυντικό, στην αιτιατική οριστικού αρσενικού άρθρου στον πληθυντικό, στην άτονη προσωπική αντωνυμία (έμμεσο αντικείμενο) γ' πληθυντικού, στην κτητική αντωνυμία θηλυκού γένους και ενικού αριθμού, στη γενική οριστικού θηλυκού άρθρου στον ενικό, στην άτονη προσωπική αντωνυμία (έμμεσο αντικείμενο) θηλυκού γένους και ενικού αριθμού. Στις ίδιες φράσεις μπορούμε να εντοπίσουμε και την προσθήκη του [e], όπως για παράδειγμα στα *εσήμερα* 'σήμερα', *ετούτος* 'τούτος', *επέρ(υ)σι* 'πέρσι', *ενωρίς* 'νωρίς'.

Στη δεικτική αντωνυμία *ετούτος* 'τούτος' (Χυτήρης, 1978: 45) έχουμε παρουσία δεικτικού/αναλογικού ε- (Κριμπάς, 2021: 651). Έχουμε αιτιατική ενικού προσωπικής/κτητικής αντωνυμίας ισχυρού τύπου α'/β' προσώπου ενικού χωρίς την κατάληξη -να(νε) (Κριμπάς, 2021: 651). Έτσι, λοιπόν, μπορούμε να ακούσουμε *άσ' το σ' εμέ* αντί για *άσ' το σ' εμένα(νε)*. Κάποια θηλυκά ουσιαστικά σε -α παρουσιάζουν τριτόκλιτη γενική σε -ός και έτσι έχουμε *τση γιδός*, *τση νυχτός* (Χυτήρης, 1978: 42). Σε δάνεια βενετικά ή ιταλικά ονόματα ή επιρρήματα έχουμε άτονο θεματικό ληκτικό [e] (Κριμπάς, 2021: 651). Χαρακτηριστικά παραδείγματα ο *νιοράντες* 'αναξιοπρεπής, φιγουρατζής, επιδεικτικός' (Χυτήρης, 1992: 126) και ο *κόντες* 'κόμης' (Αγγελόπουλος, 2008: 124). Με κατάληξη -ος και ποικίλο θεματικό χαρακτήρα έχουμε στερητικά επίθετα όπως *ανάφα(γ)ος* (Χυτήρης, 1978: 64). Ο παρατατικός και

ο αόριστος διατηρούν την εξωτερική συλλαβική αύξηση, ακόμα κι όταν δεν τονίζονται, π.χ. *εγίνηκε, επή(γ)αινα*. Σε μερικά ρήματα έχουμε εξωτερική συλλαβική αύξηση *η-* όπως, για παράδειγμα, *ήπρεπε* (Χυτήρης, 1978: 49), σχετικά με την οποία ο Κριμπάς (2021: 651) πιθανολογεί ανομοίωση με ακόλουθο ριζικό /e/ (*ήθελε, ήπρεπε, ήφερε* κ.ά.). Σύνθετη κατάληξη *-μετε* στο α' πρόσωπο πληθυντικού προστακτικής/προτρεπτικής υποτακτικής (Κριμπάς, 2021: 651), με χαρακτηριστικό παράδειγμα το *πάμετε!* 'ας/να πάμε'. Ενεστωτικό επίθημα *-τ-* σε ουρανικόληκτα/ιστορικά χειλικόληκτα ρήματα όπως *δείχτω* 'δείχνω' και *ρίχτω* 'ρίχνω' (Κριμπάς, 2021: 651). Πολύ συχνό (από εμπειρική παρατήρηση, συχνότερο από τη χρήση του στα άλλα νησιά του Ιονίου) είναι και το επίθημα συνοπτικού θέματος *-κ-* (αντί του *-σ-* της Νεοελληνικής Κοινής), π.χ. *έδωκα, έφτακα, έπιακα, άφηκα, πιάκε, να δώκω, θα μ' αφήσεις* αντί *έδωσα, έφτασα, έπιασα, άφησα, πιάσε, να δώσω, θα με αφήσεις* (βλ. και Κριμπάς, 2021: 651). Ο παρατατικός των ρημάτων παθητικής φωνής παρουσιάζει σταθερά (σε αντίθεση με τον προαιρετικό χαρακτήρα του στη Νεοελληνική Κοινή) ληκτικό [e] στο β' και γ' πρόσωπο ενικού (*ήσουνε, ήτανε*) και στο γ' πρόσωπο πληθυντικού (*ήτανε*, ενώ στο α' και β' πληθυντικού τα ίδια ρήματα έχουν κατάληξη *-νε* (π.χ. *ημάστενε, ησάστενε*) (Κριμπάς, 2021: 652· Χυτήρης 1978: 48). Σε *-νε* λήγουν τα ρήματα παθητικής φωνής στο α' και β' πρόσωπο πληθυντικού της οριστικής και υποτακτικής ενεστώτα: *εισάστενε καλά;* 'είσαστε καλά;' *ερχομάστενε* 'ερχόμαστε'. Ενικός ενεργητικού παρατατικού με το επίθημα *-ου(ν)-* (Κριμπάς, 2021: 652), όπως, για παράδειγμα, στο *αγάπουνα* 'αγαπούσα', που μπορούμε να ακούσουμε και στους ακόλουθους στίχους του παραδοσιακού κερκυραϊκού τραγουδιού: *μα κει που τση εμίλουνα εφάνηκε η μαμά τση...*, *στα χέρια τση εβάστουνε περσότερο για ντόρο...* και *κι εκεί που τση τραγούδουνα το λάμπει έν' αστέρι*. Επίσης, το ίδιο επίθημα συναντάμε και στην προστακτική διαρκείας: *αγάπουνε* 'αγάπα' (Χυτήρης, 1978: 51). Επιρρήματα που λήγουν σε *-θε(-νε)* όπως στα *ολούθε, ολούθενε* 'από παντού' (Χυτήρης, 1978: 53), δεσμευμένο μόρφημα που δηλώνει αφετηρία, προέλευση, απομάκρυνση (Κριμπάς, 2021: 652). Γενικοφανή επιρρήματα όπως *πάνου, κάτου* 'πάνω, κάτω' (Κριμπάς, 2021: 652), και αιτιατική σε *-νε* στο αρσενικό και θηλυκό ενικού αντωνυμιών, αλλά και επιθέτων όταν δεν προηγούνται του προσδιοριζόμενου ουσιαστικού, όπως στο *καφέ βαρύνε* 'καφέ βαρύ' (Κριμπάς, 2021: 652). Έχουμε επιθήματα ελληνικής,

ιταλικής, βενετικής ή μικτής προέλευσης που είναι λιγότερο συχνά ή μη παραγωγικά στη Νεολληνική Κοινή, όπως -ον-α/ -ι, -ίτ-ι, -ούλ-α/ -ι (ακόμα και σε περιπτώσεις που η Νεοελληνική Κοινή χρησιμοποιεί τα -ίτσα, -άκι, π.χ. *κοπελούλα* ‘κοπελίτσα’, *γατσούλι* ‘γατάκι’), -άδος/ -α/ -ο (το συγκεκριμένο σχεδόν αποκλειστικά σε παράγωγα με ρομανική ρηματική βάση, αλλά μορφολογικώς αναλύσιμα, καθώς τα αντίστοιχα ρήματα ρομανικής προέλευσης αποτελούν και αυτά μέρος του δάνειου λεξιλογίου της επτανησιακής νεοελληνικής), -ίτ-α-ς/ -ίτ-η-ς, -άρ-ω, (Κριμπάς, 2021: 653) κ.ά., σε λέξεις όπως: *πορτόνι* ‘εξώπορτα’ (Χυτήρης, 1992: 156), *μουριόνι* ‘μούρη’, *ποδαρίτσι* ‘ποδαράκι’ (Χυτήρης, 1978: 57), *σεστάδος* ‘ευπρεπής, ευπαρουσίαστος, ακριβής’ (Χυτήρης, 1992: 167), *αλτεράδος* ‘αναστατωμένος, εξοργισμένος’ (Αγγελόπουλος, 2008: 23), *μπριβάδος* ‘φουριόζος’ (Αγγελόπουλος, 2008: 176), *ντεφετάδος* ‘αυτός που έχει ελαττώματα’ (Χυτήρης, 1992: 127), *βρωμίτας* ‘βρωμιάρης’ (Αγγελόπουλος, 2008: 55), *σπαβεντάρω* ‘φοβίζω, ξαφνιάζω’ (Αγγελόπουλος, 2008: 276).

Σύνταξη

Στη σύνταξη δεν παρατηρούμε, σε γενικές γραμμές, χαρακτηριστικά φαινόμενα, παρά μόνο τη δομή [αρνητικό ρήμα + *παρά*] (Κριμπάς, 2019b: 845), όπως στη φράση: *άλλο δε γυρεύω παρά να τον ιδώ κι ας πεθάνω* (Χυτήρης, 1978: 52), τη δομή [καλά που + καταφατικό ρήμα σε οριστική αορίστου] για έκφραση επιδοκιμασίας (και όχι με τη σημασία ‘ευτυχώς που’) όπως στη φράση *καλά πάπαθες/ που έπαθες!* ‘καλά να πάθεις’ (Κριμπάς, 2019b: 846) και το προθετικό σύνολο με επιρρηματική χρονική σημασία που αποτελείται από την πρόθεση *από* + αιτιατική ουσιαστικού, δομή που δηλώνει χρονική στιγμή με τη σημασία της επαναλαμβανόμενης συνήθειας. Για παράδειγμα *από Κυριακή πηγαίνω στο χωριό* ‘τις Κυριακές πηγαίνω στο χωριό’, *από μεσημέρι κοιμάμαι πάντα* ‘τα μεσημέρια κοιμάμαι πάντα’, *από γιορτές αλλάζω τις κουρτίνες* ‘τις γιορτές αλλάζω τις κουρτίνες’ (η παρατήρηση του φαινομένου είναι της γράφουσας).

Λεξιλόγιο

Στο λεξιλόγιο του κερκυραϊκού ιδιώματος έχουμε σημαντική παρουσία ιταλικών και βενετσιάνικων λέξεων, όπως τα παραδείγματα που ακολουθούν: *φατσάδα* ‘πρόσοψη’ (Αγγελόπουλος, 2008: 337), *φανέστρα* ‘παράθυρο’ (Χυτήρης, 1992: 199), *κασετί* ‘συρταράκι’ (Χυτήρης, 1992: 75), *πιζολότο* ‘σύντομος και ελαφρύς ύπνος’ (Χυτήρης, 1992: 151), *μποναγκράτσια* (ή *μποναγκράτσια*) ‘ξύλινη κορνίζα για το κρέμασμα των κουρτινών’ (Αγγελόπουλος, 2008: 172), *μπονόρα* ‘νωρίς’ (Χυτήρης, 1992: 120), *παρτσινέβελος* ‘αφεντικό’ (Αγγελόπουλος, 2008: 224), *πετεγολέτσο* ‘κουτσομπολιό’ (Αγγελόπουλος, 2008: 231), *ρομπαβέκια* ‘παλιά αντικείμενα’ (Χυτήρης, 1992: 163), *ατζάρδο* ‘θράσος’ (Χυτήρης, 1992: 32), *ρεγάλο* ‘δώρο’ (Αγγελόπουλος, 2008: 248), *νέσπολα* ‘μούσμουλο’ (Χυτήρης, 1992: 125), *βαγαπόντες* ‘απατεώνας, αλήτης’ (Χυτήρης, 1992: 35), *πόντες* ‘γέφυρα’ (Αγγελόπουλος, 2008: 239).

6. Ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης και το πεζογραφικό του έργο

6.1. Το ηθογραφικό διήγημα

Η πεζογραφία στην πρώτη ακμή της παρουσίασε περισσότερα διηγήματα, ενώ από το 1930 και έπειτα έχουμε μεγαλύτερη παραγωγή μυθιστορημάτων και έργων κριτικής. Επηρεάστηκε πολύ από τον ρεαλισμό, αλλά και από όλα τα ρεύματα της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας (Καλαματιανός, 1978: 101). Στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα κυριαρχεί ο ρομαντισμός, αλλά από το 1880 παρατηρούμε μια στροφή προς την ηθογραφία, χάρη και στην ανάπτυξη της λαογραφίας από τον Νικόλαο Πολίτη (Καλαματιανός, 1978: 101). Οι ήρωες είναι απλοί άνθρωποι της ελληνικής υπαίθρου και στόχος είναι η περιγραφή των ηθών, των εθίμων, των συνηθειών, της νοοτροπίας του ελληνικού λαού μέσα στο φυσικό περιβάλλον και με τις συγκεκριμένες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες της εποχής. Απλή πλοκή, αλλά και απλή γλώσσα στολισμένη με ιδιοματισμούς, κατάλληλη για να αποδώσει, όσο το δυνατό πιο πιστά, την πραγματικότητα και τους ανθρώπινους χαρακτήρες. Στο μεταίχμιο ανάμεσα στο ιστορικό μυθιστόρημα και στο ηθογραφικό διήγημα βρίσκεται ο *Λουκής Λάρας* του Δημητρίου Βικέλα (1835-1909) (Πολίτης, 1985: 200), που δημοσιεύτηκε στην Εστία το 1879. Σύμφωνα με τον Πολίτη (1985: 201), ο πραγματικός εισηγητής του ηθογραφικού διηγήματος υπήρξε ο Γεώργιος Βιζυηνός (1849-1896) με *Το αμάρτημα της μητρός μου*. Τα διηγήματά του τοποθετούνται στην ανατολική Θράκη, στο χωριό Βιζύη απ' όπου καταγόταν, και η γλώσσα που χρησιμοποιεί είναι η καθαρεύουσα με στοιχεία του βορειοελλαδίτικου ιδιώματος. Άλλοι πρωτεργάτες υπήρξαν ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης (1851-1911) ο οποίος έγραψε κυρίως στην καθαρεύουσα και ο Ανδρέας Καρκαβίτσας (1866-1922) που μετά τα πρώτα του διηγήματα στην καθαρεύουσα χρησιμοποίησε τη δημοτική (Πολίτης, 1985: 205-206). Ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης προσάρμοσε τη γλώσσα στους ήρωές του και χρησιμοποίησε τη γλώσσα που πραγματικά μιλούσαν οι κάτοικοι της κερκυραϊκής υπαίθρου ή της πόλης. Συχνά οι συγγραφείς εμπνέονται από τα προσωπικά τους βιώματα και τοποθετούν τις ιστορίες τους στον τόπο καταγωγής τους: για

παράδειγμα, ο Γεώργιος Βυζιηνός, όπως αναφέρθηκε, στο χωριό Βιζύη της Ανατολικής Θράκης, ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης στη Σκιάθο, και ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης στην Κέρκυρα.

Θα μπορούσαμε να διακρίνουμε δύο περιόδους στην ηθογραφία. Την πρώτη, στην οποία επικρατεί μια πιο ειδυλλιακή αναπαράσταση των ηθών της ελληνικής υπαίθρου και τη δεύτερη, περισσότερο ρεαλιστική χωρίς εξιδανικεύσεις, στην οποία μπορούμε να διακρίνουμε ακόμα και τις πιο σκοτεινές και αρνητικές όψεις της. Σε αυτή τη δεύτερη περίοδο εντάσσονται και τα ηθογραφικά διηγήματα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη, ο οποίος, παράλληλα, δημοσίευε διηγήματα με μυθολογική ή ιστορική υπόθεση, όπως *Το Βιο της Κυράς Κερκύρας* και ο *Απελλής*. Στα ηθογραφικά διηγήματα περιγράφει τη φτώχεια, την αθλιότητα, τον ηθικό ξεπεσμό της αστικής τάξης καθώς και τη δυσμενή θέση της γυναίκας. Πράγματι, στα *Διηγήματα* «περιγράφει τη ζωή του χωριού του, όχι την εξωτερική αλλά την εσώψυχη» (Δεντρινού, 1953: 108) και όλα τα συναισθήματα που τη χαρακτηρίζουν. Δεν προσπάθησε να μας παρουσιάσει ανθρώπινους χαρακτήρες προς μίμηση αλλά τους παρουσίασε με όλες τις αδυναμίες και τα ελαττώματά τους (Κομμιανού-Αλαμάνου, 1997: 58). Με τον ίδιο τρόπο «περιγράφει και τη φύση, με βάθος και παρατηρητικότητα, χωρίς καμιά αοριστία και με τέλεια έλλειψη ατομικού ρομαντισμού» (Δεντρινού, 1953: 108). Η ηθογραφία του Θεοτόκη δεν είναι όμως μια στατική φωτογραφική περιγραφή. «Ο Θεοτόκης περιγράφει ρεαλιστικά αλλά δεν φωτογραφίζει» (Χουρμούζιος, 1979: 70), γιατί αυτό θα σήμαινε μια απλή και δουλική αντιγραφή της πραγματικότητας. Η αναπαράσταση της πραγματικότητας από τον Θεοτόκη είναι δημιουργική, καθώς προβάλλει χαρακτηριστικά που συνθέτουν τον ψυχισμό και παρουσιάζει τις συμβάσεις που τον ορίζουν. Η ίδια η περιγραφή της φύσης μαρτυρεί τα συναισθήματα αλλά και την πλοκή του έργου. Πράγματι, για παράδειγμα στο διήγημα *Κάιν*, «η περιγραφή της αφέγγαρης νύχτας και της σκοτεινής και θορυβώδους θάλασσας είναι οργανικά συνδεδεμένη με το αποτρόπαιο έγκλημα της αδελφοκτονίας, την έλλειψη δυνατότητας να γίνει αντιληπτός ο φόνος από άλλους» (Φιλιππίδης, 1997: 171).

6.2. Ο ιταλικός Βερισμός και ο Τζοβάνι Βέργκα στο πεζογραφικό έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη

Από τον γαλλικό Νατουραλισμό, ο οποίος αποτελεί τη λογοτεχνική έκφραση του Θετικισμού, συνδυασμένο με τις επιδράσεις του Εμίλ Ζολά, κύριου εκπροσώπου του γαλλικού Νατουραλισμού, που αντιπροσώπευε τις τάσεις του Ρεαλισμού στην Ευρώπη, γεννιέται στην Ιταλία ο ιταλικός Βερισμός. Ο Εμίλ Ζολά πρότεινε το μοντέλο του συγγραφέα-επιστήμονα που εξερευνά και παρουσιάζει τις εξασθλωμένες συνθήκες ζωής των ταπεινών τάξεων της εκβιομηχανισμένης κοινωνίας, με στόχο την επίλυση των συνακόλουθων προβλημάτων και τη βελτίωση των σχετικών συνθηκών (Μενελάου, 2022: 29-30). Οι ιδέες του αυτές είχαν μεγάλη απήχηση στον Λουίτζι Καπουάνα και στον Τζοβάνι Βέργκα, κύριους εκπροσώπους του ιταλικού Βερισμού. Ο ιταλικός Βερισμός *«εμπνέεται από τη θετικιστική φιλοσοφία ως προς τις μεθόδους και τις λογοτεχνικές εφαρμογές, αλλά χειρίζεται τις θεματικές και τα περιεχόμενα της λογοτεχνικής παραγωγής με απόλυτη αυτονομία»* (Μενελάου, 2022: 31). Υπάρχουν κάποιες διαφορές ανάμεσα στον Νατουραλισμό και στον ιταλικό Βερισμό. Οι βεριστές υιοθετούν την επιστημονική αντίληψη της λογοτεχνίας και την αρχή της αντικειμενικότητας και της απρόσωπης αφήγησης, δεν τοποθετούν ωστόσο τις ιστορίες τους στα αστικά κέντρα, αλλά στην ύπαιθρο της Νότιας Ιταλίας, από όπου κατάγονταν (Μενελάου, 2022: 33-34). Επίσης, στον ιταλικό Βερισμό δεν υπάρχει η ελπίδα για βελτίωση της υπάρχουσας κατάστασης που μπορούμε να διακρίνουμε στον Νατουραλισμό, αλλά, αντίθετα, κυριαρχεί ο πεσσιμισμός και η πεποίθηση ότι τίποτα δεν μπορεί να αλλάξει (Μενελάου, 2022: 33-34). Ένα άλλο χαρακτηριστικό του Νατουραλισμού, που λείπει από τον ιταλικό Βερισμό, είναι αυτό της κοινωνικής καταγγελίας (Μενελάου, 2022: 33-34). Στον Βερισμό ο συγγραφέας αποσύρεται· απλώς παρατηρεί και παρουσιάζει τα προβλήματα, χωρίς να εκφράζει την υποκειμενική του άποψη (Μενελάου, 2022: 32-34) .

Στα ηθογραφικά διηγήματα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη μπορούμε να παρατηρήσουμε έντονη την επίδραση του ιταλικού Βερισμού. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της οικείας τεχνικής είναι η *έκλειψη του συγγραφέα*⁷, η οποία

⁷ Για τον όρο βλ. Μενελάου (2022: 41).

επιτυγχάνεται μέσα από το απρόσωπο της αφήγησης και την περιγραφή πράξεων. Ο συγγραφέας δεν επεμβαίνει, απλώς τα γεγονότα ξετυλίγονται μέσα από τις περιγραφές της φύσης, των πράξεων και του ψυχισμού των ηρώων. Ο Βέργκα περιγράφει τη ζωή των χωρικών της Κατάνιας, από όπου κατάγεται, το ίδιο κάνει και ο Θεοτόκης, ο οποίος τοποθετεί τις ιστορίες του στην κερκυραϊκή ύπαιθρο ή στην πόλη της Κέρκυρας. *«Αυτό που συνδέει τον Θεοτόκη με τον Βέργκα και τη σχολή του Βερισμού είναι ένας συνδυασμός θεματικών και τεχνικών στοιχείων: η περιγραφή του περιβάλλοντος και των ηρώων, οι οποίοι έχουν τοπική νοοτροπία και μιλάνε διάλεκτο»* (Φιλιππίδης, 1997: 176). Πλούσια, πράγματι, σε ιδιοματισμούς είναι τόσο τα έργα του Βέργκα, όσο και αυτά του Θεοτόκη. Κοινές θεματικές είναι *«η σύναψη ερωτικών σχέσεων μεταξύ ανδρών ανώτερης και γυναικών κατώτερης κοινωνικής τάξης, αλλά και η σύγκρουση μεταξύ ανδρών που ανήκουν σε αντίθετες κοινωνικές τάξεις»* (Φιλιππίδης, 1997: 176). Κοινή είναι, επίσης, *«η θεματική του αναπότρεπτου, καθώς οι ήρωες πρέπει να υπακούσουν σε προσταγές που υπαγορεύονται από το πάθος ή την εθιμική πρακτική»* (Φιλιππίδης, 1997: 176). Οι ήρωες του Βέργκα μάχονται σκληρά για την επιβίωσή τους και δεν έχουν καμία ελπίδα να ανατρέψουν την κατάσταση και να αλλάξουν τη ζωή τους. Παρομοίως, οι ήρωες του Θεοτόκη παρουσιάζονται μέσα στις άθλιες συνθήκες διαβίωσης και στην ηθική παρακμή από τις οποίες δεν μπορούν να ελευθερωθούν. Αυτό το αίσθημα του αδιεξόδου φαίνεται έντονα στο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους*, το οποίο ξεκινάει και τελειώνει με το ίδιο κεφάλαιο με το οποίο άρχισε (Σταυροπούλου, 2019: 31), με την ίδια εικόνα του ετοιμοθάνατου Άλκη, που σώζεται στο πρώτο κεφάλαιο αλλά δεν μπορεί να αποφύγει τον θάνατο, ο οποίος φαίνεται ότι έρχεται στο τέλος. Οι αναποδιές, εξάλλου, που πλήττουν την οικογένεια των Οφιομάχων στο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους* είναι πολλές: χρήματα δεν υπάρχουν, το σπίτι στην εξοχή έχει γκρεμιστεί, τα άλογα ψοφάνε, τα παιδιά δεν φαίνεται να κάνουν ένα γάμο που θα τα εξασφαλίσει οικονομικά και θα τα βοηθήσει να γλιτώσουν από την καταστροφή (Θεοτόκης, 1981: 120). Αναποδιές που θυμίζουν εκείνες που πλήττουν και την οικογένεια των Τοσκάνο, στο *Σπίτι με τη μουσμουλιά [I Malavoglia]* του Βέργκα: ο εγγονός φεύγει για το στρατό, η μεγαλύτερη κόρη χρειάζεται προίκα για να παντρευτεί, το ψάρεμα δεν πηγαίνει καλά και όλα αυτά οδηγούν τον αρχηγό της οικογένειας, τον αφέντη Ήτόνι, να θέλει να αλλάξει επάγγελμα και να δανειστεί από τοκογλύφο για να καταφέρει να αγοράσει το

εμπόρευμα από λούπινα που πιστεύει ότι θα τον βοηθήσει να αντιμετωπίσει τις οικονομικές δυσκολίες (Βέργκα, 1991: 15-19). Όπως και στον Βέργκα, έτσι και στον Θεοτόκη, η κατάσταση παρουσιάζεται μέσα από τους χαρακτήρες και τα γεγονότα, αλλά λείπει και από τους δύο το χαρακτηριστικό της κοινωνικής καταγγελίας και η πρόταση λύσεων προς επίλυση των προβλημάτων. Σύμφωνα με τη Δεντρινού (1953: 105-106), ο Θεοτόκης «*δε ζητάει στα διηγήματά του την κοινωνική αναμόρφωση, μας δείχνει μόνο τη ρεαλιστική πραγματικότητα και τις βαρείες αλυσίδες που αλυσοδέουν σκλάβα την κοινωνία*». Οι θεματικές, λοιπόν, αλλά και οι τεχνικές που προαναφέρθηκαν συνδέουν τον Κωνσταντίνο Θεοτόκη με τον Τζοβάνι Βέργκα.

6.3. Χαρακτήρες και γλώσσα

Στους ήρωες του Θεοτόκη μπορούμε να διακρίνουμε όλες τις αποχρώσεις της ανθρώπινης φύσης. Γράφει ο Χουρμούζιος (1979: 70) ότι «*οι άνθρωποι του Θεοτόκη δεν είναι πλάσματα εργαστηριακής φαντασίας, ζουν και η ζωή τους έχει όλη την πολύπλευρη εκδήλωση των ζωντανών ανθρώπων. Κακοί ή καλοί, εγκληματικοί ή άγιοι, είναι ειλικρινείς· δικαιώνουν σε κάθε στιγμή το χαρακτήρα και τη ψυχικότητά τους*». Δεν παρουσιάζονται μόνο οι καλοί ή μόνο οι κακοί. Παρουσιάζεται κάθε κομμάτι του παζλ που αποτελεί μέρος της σύνθετης κοινωνίας: αυτά που μοιάζουν περισσότερο μεταξύ τους, αλλά και αυτά που διαφέρουν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, αναδεικνύοντας έτσι τη διαφορετικότητα των χαρακτηριστικών που συνθέτουν την ανθρώπινη ψυχή και νοοτροπία.

Στο *Πίστομα (Διηγήματα)* μπορούμε να διακρίνουμε τον νιτσεϊκό «υπεράνθρωπο», «*που τότες έπλημμύριζε τὸ πνεῦμα τοῦ συγγραφέα*» (Σπαταλάς, 1924: 11), στον Αντώνη Κουκουλιώτη, ο οποίος, με την ψυχραιμία και την απάθεια των κοινωνικά ισχυρών, χωρίς κανένα δισταγμό, ενώ έχει σκοτώσει ήδη τον εραστή της γυναίκας του, θα ανοίξει ένα λάκκο και, με απάθεια, θα τη διατάξει να ρίξει το παιδί που είχε αποκτήσει από τον εραστή της, πίστομα μέσα (Χουρμούζιος, 1979: 75).

Στο *Η τιμή και το χρήμα* μπορούμε να διακρίνουμε τη σοσιαλιστική ιδεολογία του Θεοτόκη, καθώς οι χαρακτήρες προέρχονται από δύο κοινωνικές τάξεις, τους

φτωχούς και τους πλούσιους. Ο Θεοτόκης δείχνει μια συμπάθεια προς τους πρώτους, παρουσιάζοντάς τους θαρραλέους και περήφανους, έτοιμους να δουλέψουν και να αγωνιστούν για να αντιμετωπίσουν τη ζωή, ενώ τους δεύτερους αδύναμους και ξεπεσμένους, αφού είναι έτοιμοι να δημιουργήσουν δεσμούς αγάπης με βάση τα οικονομικά συμφέροντα για να σώσουν ό,τι τους έχει απομείνει από τα περασμένα μεγαλεία (Χουρμούζιος, 1979: 93-94).

«Σε ένα γράμμα λέει πως με το διήγημά του αυτό ήθελε να ξεσκεπάσει ένα κοινωνικό κακό, και το κακό αυτό είναι το χρήμα και η άνιση κατανομή του πλούτου. Στη νουβέλα αυτή αναπτύσσει τη μαρξιστική άποψη πως η ηθική καθορίζεται από το χρήμα και αφήνει να υπονοηθεί πως μόνο όταν χτιστεί μια κοινωνία στηριγμένη πάνω στην εργασία, η ανθρώπινη ηθική θα πάρει άλλη μορφή και υπόσταση, θα προσαρμοστεί προς τις νέες ανθρωπιστικές συνθήκες» (Κορδάτος, 1983: 503-504).

Η σιόρα Επιστήμη είναι μια δυναμική γυναίκα, που αγωνίζεται για την ευμάρεια της οικογένειάς της μόνη της, καθώς ο άντρας της είναι ένας άβουλος, αλκοολικός και ανεύθυνος, και έχει ως κύριο μέλημά της την αποκατάσταση των παιδιών της και τη δίκαιη κατανομή των οικονομιών της και στα τέσσερα. Η Ρήνη τρέφει αγνά αισθήματα και προσπαθεί να πείσει τον Αντρέα ότι, με τη δουλειά, θα τα καταφέρουν: *«κι αν πουληθεῖ τὸ σπίτι θὰ κάνουμε ἓνα ἄλλο καλύτερο. Θὰ δουλεύω κι ἐγὼ στὸ πλευρό σου, [...], κ' ἐνωμένοι καὶ οἱ δύο θὰ ἀγωνιστοῦμε. Μὴ χάνεσαι, ὁ Θεὸς θὰ βοηθήσει, μπροστὰ στὴν εὐτυχία ἀνάθεμά τα τάλαρα»* (Θεοτόκης, 2011: 75) και η σιόρα Επιστήμη θα πει *«Δουλευταδες καὶ οἱ δύο, ποιόνε ἔχετε ἀνάγκη;»* (Θεοτόκης, 2011: 38), και στο τέλος η Ρήνη θα πει *«εἶμαι δουλεύτρα, ποιόνε ἔχω ἀνάγκη;»* (Θεοτόκης, 2011: 103), μια φράση που θα είναι η κινητήρια δύναμη για να τα αφήσει όλα πίσω και να κάνει μια νέα αρχή, αρνούμενη πλέον την αγάπη του Αντρέα, καθώς αισθάνεται ότι είναι μια αγάπη αγορασμένη: *«και ξαναγοράζεις και την αγάπη;»* (Θεοτόκης, 2011: 107). Η Ρήνη νιώθει, λοιπόν, ότι η αγάπη αυτή δεν υπάρχει, αφού ο Αντρέας δεν θα την παντρευόταν χωρίς τα χρήματα.

Στον *Κατάδικο* οι τρεις βασικοί χαρακτήρες έχουν χαρακτηριστικά που διακατέχουν διαχρονικά την ανθρώπινη φύση. Ο Αράθυμος είναι ευερέθιστος και ευκολόπιστος, τόσο που πολύ εύκολα τον ξεγελά ο Πέπονας, πείθοντάς τον ότι ο Τουρκόγιαννος θέλει τη γυναίκα του, καταφέροντας έτσι να τον απομακρύνει από το

σπίτι, αφήνοντας το πεδίο ελεύθερο για να ζει αυτός τον έρωτά του με τη γυναίκα του Αράθυμου. Ο Πέπονας είναι, λοιπόν, ένας τύπος αποφασιστικός, αποτελεσματικός και, πάνω απ' όλα, αδίστακτος, καθώς καταφέρνει να πετύχει αυτό που επιθυμεί χρησιμοποιώντας κάθε μέσο· σκοτώνει τον Αράθυμο και θυμίζει έτσι, μ' αυτό τον τρόπο, το λατινικό ρητό του Οβίδιου *exitus acta probat* 'ο σκοπός δικαιώνει την πράξη'. Γι' αυτόν η ευτυχία ανήκει σε όσους τολμούν και, ξεπερνώντας όλα τα εμπόδια, αποκτούν αυτό που θέλουν. Ο Τουρκόγιαννος είναι, αντίθετα, ο παθητικός τύπος, «έκεῖνος ποὺ ζεῖ τὴ ζωὴ μὲ τὸ νοῦ, καὶ ὄχι μὲ τὶς αἰσθήσεις του» (Σπαταλάς, 1924: 22). Είναι αφοσιωμένος στο αφεντικό του, αλλά και στην αγαπημένη του Μαργαρίτα. Ενεργεί πάντα προς όφελός της, με μοναδικό στόχο να μείνει αυτή αλώβητη. Είναι γεμάτος αγάπη για τη Μαργαρίτα, αλλά και για τον συνάνθρωπο, για τον οποίο υπομένει και υποφέρει καρτερικά χωρίς να προσπαθεί ποτέ να βρει το δίκιο του. Με το χριστιανικό του πνεύμα υπαγορεύει στον εαυτό του το καθήκον να θυσιαστεί και να παραμείνει στη φυλακή, προκειμένου να συνετίσει και να σώσει τους άλλους φυλακισμένους. Θεωρεί ότι δικαίωμα στην ευτυχία έχουν αυτοί που κάνουν το καλό ή αυτοί που, αφού αμαρτήσουν, μετανοούν.

Στο *Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα*, οι χαρακτήρες, παρ' όλους τους τσακωμούς και τις διαφορές μεταξύ τους, προτιμούν να συνεχίζουν να συζούν, γιατί ο ένας συμπληρώνει τον άλλο, αλλά και γιατί τους ενώνει ένας κοινός στόχος, το πώς θα ιδιοποιηθούν την περιουσία του Καραβέλα, ώστε να μπορέσουν να αποκτήσουν ένα δεύτερο σπίτι και να είναι εφικτό και το μοίρασμα της περιουσίας. Ο Αργύρης είναι ο μεγάλος αδερφός, ο οποίος έχει προβλήματα υγείας και δεν μπορεί να προσφέρει πολλά, αλλά είναι ένας πολύ καλός διαχειριστής των οικονομικών, ενώ, αντίθετα, ο μικρότερος αδερφός, ο Γιάννης, είναι πολύ εργατικός και νέος, αλλά πότης και σπάταλος. Ο Αργύρης παραδέχεται κρυφά στη Χρυσάνθη την αδυναμία τους να δουλέψουν μόνοι τα κτήματά τους: «Αὐτοὶ δουλεύουνε, ἐπιθύρισε πικρὰ ὁ Ἀργύρης, χώρια μᾶς θὰ βάλουμε ξένους ἐργάτες καὶ τότες ξένοι θὰ δουλεύουν, ξένοι καὶ θὰ τρῶνε» (Θεοτόκης, 1975: 20). Από την άλλη μεριά, η Μαρία μαρτυρεί στην αδερφή της ότι ο Γιάννης δεν θέλει να χωρίσει από τον αδερφό του, και λέει «εἶναι χαλαστής ὁ Γιάννης μου, καὶ τὸ ξέρεi, καὶ γι' αὐτὸ φοβᾶται νὰ πάη χώρια του, φοβᾶται, λέει, μὴν πεινάσουμε» (Θεοτόκης, 1975: 47). Πρόκειται λοιπόν για άτομα που, παρ' ὅλο που έχουν διαφορές και τσακώνονται, συμβιβάζονται για το κοινό τους όφελος

και συμφέρον και, ταυτόχρονα, σύμφωνα με τον Σπαταλά (1924: 24), «τὰ χαρακτηρίζει μιὰ σκληρότητα, ποὺ προέρχεται ἀπὸ μιὰ χτηνώδη ἀτομιστική ζήτηση τοῦ συμφέροντος, κι ἀπὸ μιὰν ἄγνοια γιὰ τὸ κακὸ ποὺ κάνουνε».

Στο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους*, όλα τα μέλη της οικογένειας Οφιομάχων προσπαθούν απεγνωσμένα να σώσουν το σπίτι τους και την κοινωνική τους θέση, που δεν παύουν στιγμή να τους τη θυμίζουν τα πορτρέτα των προγόνων τους, ενώ τους πνίγουν τα χρέη και η παρακμή είναι ολοφάνερη παντού, από το παλιό πανωφόρι του κόντε Αλέξανδρου Οφιομάχου, τις κιτρινισμένες κουρτίνες, τα χαλασμένα πατώματα και τους τοίχους, τη μούχλα στην ατμόσφαιρα και στα αντικείμενα. Μέχρι και τα ίδια αυτά τα πορτρέτα είναι μαυρισμένα από την υγρασία και οι κορνίζες τους είναι θαμπές. Είχε περάσει πια ο καιρός της δόξας της οικογένειάς τους, και το σπίτι τους τώρα πνίγεται στα χρέη, αλλά πνίγεται και από τα άλλα σπίτια της ανερχόμενης αστικής τάξης που έχουν χτιστεί τριγύρω (Θεοτόκης, 1981: 34-35). Στο γραφείο του ο Οφιομάχος φύλαγε όλα τα χρέη των χωριατών, τα οποία είχαν μείνει ανεξόφλητα λόγω της συμπάθειας που αισθανόταν για αυτούς. Η καλοσύνη, η νωθρότητα, η αμέλεια, αλλά και η φυσική αδυναμία, που δεν τον άφηνε να είναι εργατικός και δραστήριος (Θεοτόκης, 1981: 123), είχαν φέρει την οικογένεια σε αυτή την κατάσταση. Τα χρέη αυτά θα τα διεκδικούσε τώρα από εκείνους τους χωριάτες ο γιατρός Στεριώτης, ο οποίος «ἐπῆγαινε ἀποφασιστικὰ στὸ ἔργο, δὲν εἶχε καμία ἀπὸ τὲς ἀδυναμίες τῶν Ὀφιομάχων, καμία πατροπαράδοτη συμπάθεια γιὰ τοὺς χωριάτες... ἤξερε καλὰ πὼς ἡ ζωὴ εἶναι ἀγῶνας καὶ πὼς ὁ πλιο ἀδύνατος ἔπρεπε νὰ σκύφτει μπροστὰ στὸν πλιο δυνατὸν ...» (Θεοτόκης, 1981: 215). Η αποφασιστικότητα και η έλλειψη δισταγμών που προικίζουν τον Στεριώτη φαντάζουν ως λύση και ως μόνος τρόπος για να αποφευχθεί η καταστροφή που πλησίαζε. Ο συμβιβασμός των Οφιομάχων είναι αναπόφευκτος. Η Ευλαλία παντρεύεται τον Στεριώτη και, έτσι, αυτός αναλαμβάνει και τη διαχείριση των οικονομικών τους, που μοιάζει να είναι η μοναδική λύση.

Η γλώσσα που χρησιμοποιούν αυτοί οι ζωντανοί και όχι πλαστοί χαρακτήρες είναι η πραγματική γλώσσα που χρησιμοποιούν στο περιβάλλον που ζουν, και που ο Θεοτόκης ακούει να χρησιμοποιούν έχοντας επιστρέψει στην Κέρκυρα και ζώντας ανάμεσά τους. Οι χαρακτήρες της υπαίθρου και της πόλης της Κέρκυρας, με έντονα

εκεί και τα ιταλικά και τα βενετσιάνικα στοιχεία, χρησιμοποιούν το κερκυραϊκό ιδίωμα. Στο *Η τιμή και το χρήμα*, που διαδραματίζεται στη συνοικία Μαντούκι της Κέρκυρας, ο άρχοντας προφέρει φράσεις στη βενετσιάνικη γλώσσα: «*No el se vergogna; e el gha fanti tesori*» (Θεοτόκης, 2011: 93). Στο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους* ο υπουργός έρχεται να ταραξεί τη γλωσσική ομόνοια, χρησιμοποιώντας αυτό που ο Έταλο Καλβίνο ονομάζει *antilingua* ‘αντιγλώσσα’ (Parlangeli, 1971: 173-176), μια γλώσσα κυρίως της γραφειοκρατίας και των επίσημων περιστάσεων, που ο λαός δεν τη χρησιμοποιούσε στην καθημερινότητά του, εκτός κι αν ήθελε να κάνει επίδειξη ανώτερης κοινωνικής τάξης και μόρφωσης και, παράλληλα, να κάνει τον συνομιλητή του να αισθανθεί κατωτερότητα, ακούγοντας αυτή τη δυσνόητη και περίεργη εκφορά λόγου. Μια αντιγλώσσα, πράγματι, αφού εξυπηρετεί τον αντίθετο στόχο της γλώσσας, που είναι αυτός της επικοινωνίας μέσα από την κατανόηση ενός κοινού γλωσσικού κώδικα. Στην ελληνική περίπτωση η αντιγλώσσα θα μπορούσαμε να πούμε ότι αντιστοιχεί στην καθαρεύουσα που χρησιμοποιεί ο υπουργός: «*Έχομεν δηλαδή παρ’ αυτής την απαίτησιν να διορίσομεν αριθμόν τινά αυτών ημετέρων!*» (Θεοτόκης, 1981: 210), όπως και στο εξεζητημένο (συχνά και υπερδιορθωμένο) λόγιο ύφος που συναντάμε στη σημερινή Νεοελληνική των μέσων μαζικής ενημέρωσης και των διαφόρων κρατικών θεσμών (διοίκησης, στρατού, εκκλησίας) (Κριμπάς, 2019c: 70-71, 87, 104, 110-111 και ολόκληρο).

6.4. Ανθρωπώνυμα

Κάποια από τα ανθρωπώνυμα που χρησιμοποιούνται στα έργα του Θεοτόκη εκφράζουν τη φύση των χαρακτήρων ή τους προσδίδουν χαρακτηριστικά αντίθετα από αυτά που έχουν. Χαρακτηριστικά παραδείγματα της πρώτης περίπτωσης είναι η σιόρα Επιστήμη, η οποία με σοφία και επιστήμη διαχειρίζεται το σπιτικό της, είναι προστάτης της οικογένειας, φροντίζει με σύνεση να μοιραστούν οι οικονομίες δίκαια σε όλα τα παιδιά, μη ικανοποιώντας το αίτημα του Αντρέα που αποτελεί γι’ αυτόν προϋπόθεση για να παντρευτεί τη Ρήνη και, επιπλέον, σκέφτεται και τα γεράματά της και έναν άντρα που δεν μπορεί να της συμπαρασταθεί, αφού δεν μπορεί να βασιστεί σ’ αυτόν, μιας και ήταν πάντα μεθυσμένος (Θεοτόκης, 2011: 67-68). Είναι ο

Αράθυμος στον *Κατάδικο* ακριβώς αυτό που δηλώνει το όνομά του: ο ευέξαπτος, ένας τύπος που οργίζεται εύκολα και γρήγορα, ενώ δεν είναι και νωθρός, αλλά πολύ εργατικός, όπως επίσης δηλώνει ετυμολογικά το όνομά του (α- + *ράθυμος*, βλ. Μπαμπινιώτης, 2002: 267). Εύκολα ξεγελιέται από τις συκοφαντίες του Πέπωνα για τον Τουρκόγιαννο και, θυμωμένος, τσακώνεται μαζί του. Ο Πέπονας, στο ίδιο έργο, «φέρει στο νου τη λαϊκή παροιμία: Όποιος έχει μαχαίρι, τρώει πεπόνι» (Σπαταλάς, 1924: 22) και είναι, πράγματι, αυτός που, έχοντας τη δύναμη και την οξυδέρκεια, πετυχαίνει αυτό που επιδιώκει και καταφέρνει να απολαμβάνει ανενόχλητος την αγάπη του για τη Μαργαρίτα. Ο Στεριώτης, στο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους*, που παρ' όλο που προέρχεται από φτωχή οικογένεια, είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα της ανερχόμενης αστικής τάξης και στοχεύει να ανέβει κοινωνικά και να στεριώσει, συγγενεύοντας με την αρχοντική οικογένεια των Οφιομάχων (Χουρμούζιος, 1979: 112). Ο Άλκης Σωζόμενος, στο ίδιο έργο, είναι ο άρρωστος νέος που αγαπά η Ευλαλία, η κόρη του Οφιομάχου, ο οποίος σώζεται από τον αστό γιατρό Στεριώτη και «συμβολίζει το σοσιαλισμό που από την άρρωστη κατάστασή του, σώζεται με τον αστισμό και την ανάπτυξη της κεφαλαιοκρατίας και βιομηχανίας» (Σπαταλάς, 1924: 19). Ο Πέτρος Αθάνατος, με τα άσχημα χαρακτηριστικά του που απώθησαν και τον θάνατο, καθώς «είταν ένας άσκημος, μαυριδερός με μεγάλο κεφάλι, αλλά με ωραία, ζωηρά και μαύρα μάτια. Εφαινότουν άγριος πάντα τα ρούχα του ήταν παλιά κι αμελημένα... Κ'εγέλασε ένα άσκημο γέλιο... κ'εξαναγέλασε με κακοσύνη (Θεοτόκης, 1981: 68–69) και ακόμα: «σκεβρωμένος, άσκημος, μέσα στα λερά του ρούχα... κι εσκύλιαζε ο παράξενος άνθρωπος» (Θεοτόκης, 1981: 189). Από την άλλη μεριά, οι Οφιομάχοι έχουν ένα επώνυμο που δεν τους ταιριάζει, καθώς κάθε άλλο παρά μάχονται για να γλυτώσουν το βίος τους. Με νωθρότητα και αμέλεια έφτασαν στην κατάσταση της καταστροφής και, παθητικά, με τα ίδια αυτά χαρακτηριστικά, συνεχίζουν να περιμένουν να σωθούν χωρίς να δουλέψουν καθόλου, μέσα από γάμους που θα τους εξασφαλίσουν τη συνέχεια της άκοπης ζωής τους. Είναι ο «φαιακισμός» ή το «ντόλτσε φαρ νιέντε» για τα οποία κάνει λόγο ο Χυτήρης (2010: 467-468) και συνίστανται στον τρόπο ζωής των ευγενών, οι οποίοι θεωρούσαν τον εαυτό τους ανώτερο από το «πόπολο», τον λαό, περιφρονούσαν τους χωριάτες και ζούσαν ευχάριστα και χωρίς καμία ασχολία χάρη στα προνόμια που τους παραχωρούσαν οι Βενετσιάνοι. Αυτό τον τρόπο ζωής, όμως, τον συνέχισαν και μετά

την αποχώρηση των Βενετσιάνων, δανειζόμενοι από τη νέα ανερχόμενη αστική τάξη και ξεπέφτοντας, στη συνέχεια, ακόμα περισσότερο.

Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι κάποια ονόματα συναντώνται σε περισσότερα έργα: ο Αργύρης και η Μαρία από το *Οι δύο αγάπες (Διηγήματα)* εμφανίζονται και στο *Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα*, ο Πέτρος και η Μαργαρίτα από το *Η ζωή του χωριού (Διηγήματα)* είναι πρωταγωνιστές και στο *Ο κατάδικος*, ο Γιώργης από το *Η παντρεία της Σταλαχτής (Διηγήματα)* είναι ο άντρας της Μαργαρίτας στο *Ο Κατάδικος*, αλλά και ο γιος του αγιογράφου Αργύρη Σπαθάρου στο *Οι δύο αγάπες (Διηγήματα)*, ο Γιάννης από το *Η παντρεία της Σταλαχτής (Διηγήματα)* συναντάται και στο *Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα*, ο Στάθης από το *Η παντρεία της Σταλαχτής (Διηγήματα)* είναι πρωταγωνιστής (και τρέφει την παράνομη αγάπη για τη νύφη του) και στο *Αγάπη παράνομη (Διηγήματα)*.

Τέλος, αφού οι πρωταγωνιστές στα έργα του Θεοτόκη είναι άνθρωποι ζωντανοί και όχι πλασματικοί, φέρουν και κερκυραϊκά επώνυμα. Έτσι, έχουμε τον Γιώργη Αράθυμο στον *Κατάδικο*, τον Στάθη Θεριανό στο *Αγάπη παράνομη (Διηγήματα)*, τον Κώστα Λάμπουρα στο *Κάιν (Διηγήματα)*, τον Γιάννη Λάκουρα στο *Η παντρεία της Σταλαχτής (Διηγήματα)*, τον Αριστείδη Στεριώτη, τον Αλέξανδρο Οφιομάχο και τον Μίμη Χαντρινό στο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους*. Πρόκειται για επώνυμα που υπήρχαν στην Κέρκυρα από τον 16ο–17ο αιώνα (Κόλλας, 1996: 37-59) και συνεχίζουν να υπάρχουν ακόμα και σήμερα.

7. Το κερκυραϊκό ιδίωμα στο πεζογραφικό έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη

7.1. Ποικιλία εντός του κερκυραϊκού ιδιώματος

Με το χρυσόβουλο του 1386 η Βενετία αποκτούσε την κατοχή της Κέρκυρας και αναλάμβανε την προστασία της, ενώ, παράλληλα, αναγνώριζε και υποσχόταν τη διατήρηση των προνομίων που είχαν οι Κερκυραίοι από τους Βυζαντινούς και τα είχαν διατηρήσει και υπό τους Ανδηγαυούς (Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, 2023: 17). Μέλημα της Βενετίας ήταν η εξισορρόπηση, μέσα από μία καλή συνεργασία με τις τοπικές αρχές, των σχέσεων μεταξύ των διάφορων κοινωνικών τάξεων (Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, 2023: 17-19). Έτσι, συστάθηκε το Συμβούλιο της Κοινότητας, που αντιπροσώπευε την τοπική διοίκηση, το οποίο θα ρύθμιζε και θα εξασφάλιζε την κοινωνική συνοχή και την εύρυθμη διαβίωση. Σαφώς, οι ανώτερες κοινωνικές τάξεις που έρχονταν σε επαφή με τους βενετούς διοικητές, χρησιμοποιούσαν και τη βενετσιάνικη γλώσσα (Cortelazzo, 1947: 45). Λόγω της μεγάλης αφοσίωσης που είχε προς την ελληνική γλώσσα ο εγχώριος πληθυσμός, οι Βενετοί θεωρούσαν μάταιο να καθιερώσουν τη δική τους γλώσσα ως κοινή και, έτσι, μετέφραζαν στην Ελληνική όλες τις αποφάσεις και τους νόμους που ήθελαν να γίνουν κατανοητοί από τους ντόπιους, ως εκ τούτου το μοναδικό βενετσιάνικο στοιχείο που είχαν τα διατάγματα που θα κοινοποιούνταν στην ύπαιθρο, όπου η βενετσιάνικη γλώσσα ήταν παντελώς άγνωστη, ήταν η υπογραφή του εκάστοτε Βαίλου (Ρωμανός, 1870: 58-59). Σύμφωνα με τη Λάσκαρι (1997: 43) *«Η άνυπαρξία δρόμων είχε σαν συνέπεια να μην υπάρχει καμμία επικοινωνία με τη χώρα, καμμία επαφή με τὸ ξένο στοιχείο»*. Όλες οι δημόσιες πράξεις, εκτός από τις διαθήκες, συντάσσονταν στη βενετσιάνικη γλώσσα (Ρωμανός, 1870: 57-59), αν και ένα από τα προνόμια που οι Κερκυραίοι είχαν διεκδικήσει και κερδίσει από τους Ανδηγαυούς ήταν και το να χρησιμοποιούν τη γλώσσα τους στις πράξεις του δήμου (Cortelazzo, 1947: 45). Λόγω της μακρόχρονης Ενετοκρατίας, η παρουσία της βενετσιάνικης γλώσσας ήταν έντονη σε μεγάλο μέρος του ελλαδικού χώρου, πόσω μάλλον στην πόλη της Κέρκυρας, όπου, η γλώσσα αυτή μιλιόταν ακόμα την εποχή που έγραφε ο Ρωμανός (1870: 29-30),

όπως ο ίδιος μαρτυρεί. Ο Tommaséo (1852: 118) γράφει: «θα μπορούσαμε να πούμε ότι κάποιοι βαρόνοι και μαρκήσιοι Ναπολιτάνοι και Τοσκάνοι μιλούν μια λιγότερο καθαρή ιταλική γλώσσα από ό,τι μία ταπεινή γυναικούλα της Κέρκυρας». Τα βενετσιάνικα ίχνη ήταν πιο έντονα εκεί, γιατί, λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας, υπήρξε συνεχής επικοινωνία με τη Βενετία και πάρα πολλοί Ιταλοί εγκαταστάθηκαν στην Κέρκυρα, οι οποίοι μάλιστα, από τον 16ο αι. ή λίγο αργότερα (Fanciullo, 2008: 181), χρησιμοποιούσαν και την ιταλική γλώσσα, εκτός από τη βενετική. Το παράδοξο είναι ότι η Κέρκυρα, παρ' όλο που έπρεπε να αντιμετωπίσει το ξένο στοιχείο, κατόρθωσε να διατηρήσει τη θρησκεία και «τὴν γλῶσσαν νὰ μὴ ἀπολέσῃ, διαφυλαχθεῖσαν ἐν τοῖς ἀγροῖς καθαρωτάτην» (Ρωμανός, 1870: 29). Από αυτή τη φράση φαίνεται ξεκάθαρα ότι, στην ύπαιθρο, όχι μόνο η ελληνική γλώσσα δεν έπαψε ποτέ να χρησιμοποιείται, ενώ μπορεί κανείς να υποθέσει ότι, για τον ίδιο λόγο, θα είχε και λιγότερες βενετσιάνικες επιδράσεις. Αυτό το γεγονός μπορούμε εύκολα να το διαπιστώσουμε και σήμερα, καθώς πολλές λέξεις βενετσιάνικης ή ιταλικής προέλευσης, που χρησιμοποιούνται ευρέως από κατοίκους της πόλης, είναι άγνωστες και μη κατανοητές στους κατοίκους των χωριών (η πληροφορία προκύπτει από προσωπική εμπειρία της γράφουσας). Η χρήση της Ελληνικής δεν σταμάτησε ποτέ στην Κέρκυρα, αν και στην πόλη, κατά τα τελευταία έτη της ενετοκρατίας, ομιλούνταν από κοινού με τη βενετσιάνικη γλώσσα, ενώ μόνο από τα τέλη του 17ου αιώνα εμφανίζονται κερκυραίοι συγγραφείς που χρησιμοποιούν την Ιταλική (Ρωμανός, 1870: 29). Ακόμα και η ανώτερη αστική τάξη, που ερχόταν σε επαφή με τους βενετσιάνους διοικητές, ποτέ δεν έπαψε να χρησιμοποιεί την Ελληνική (Ρωμανός, 1870: 29). Στην κωμωδία *La famiglia dell' antiquario* του Carlo Goldoni, ο βενετσιάνος έμπορος Pantalone δηλώνει ότι, ζώντας δέκα χρόνια στην Κέρκυρα, ξέρει να μιλάει την Ελληνική τέλεια, και αναφέρει ότι το βιβλίο που του δείχνει ο Conte Anselmo περιέχει τραγουδάκια στην Ελληνική που τα τραγουδούσαν τα παιδιά στην Κέρκυρα (Goldoni, 1750: 33-34).

Μια πάρα πολύ ενδιαφέρουσα πληροφορία αναφέρει ο Ρωμανός (1870: 30-31) σχετικά με τη μορφή της βενετσιάνικης γλώσσας που μιλιόταν στην πόλη της Κέρκυρας. Λέει ότι πρόκειται για μια παραλλαγή της Βενετσιάνικης, καθώς παρουσίαζε και στοιχεία της Ελληνικής. Το παράδειγμα που αναφέρει αφορά τη σύνταξη και, συγκεκριμένα, τη χρήση της γενικής πτώσης σε θέση έμμεσου

αντικειμένου, αντί της δοτικής που χρησιμοποιεί η Βενετσιάνικη της Βενετίας (και η Ιταλική): *Ghe lo dà della tua mare* ‘το έδωκα της μητρός σου’, χαρακτηριστικό που θεωρείται βαλκανισμός (βλ. ενδ. Κριμπάς, 2007: 52-53). Ο Cortelazzo (1948: 30-32) μιλάει για βαθιά επίδραση της Ελληνικής, και αναφέρει ως παράδειγμα ευχές όπως *che ve viva* ‘να σας ζήσει’, *molti anni* ‘χρόνια πολλά’, τίτλους όπως *el sior dimarco* ‘ο κύριος δήμαρχος’. Είναι ολοφάνερο ότι αυτή η συνύπαρξη των δύο γλωσσικών ποικιλιών οδήγησε σε αμοιβαίες αλληλεπιδράσεις. Παράλληλη ήταν και η διδασκαλία των δύο γλωσσών (Γιωτοπούλου- Σισιλιάνου, 2023: 154-157). Είναι αλήθεια ότι οι Βενετοί δεν ενδιαφέρθηκαν ποτέ ιδιαίτερα για την εκπαίδευση και, μάλιστα, ο Υδρωμένος (1895: 90) το αποδίδει αυτό στο γεγονός ότι οι βενετοί διοικητές ήταν διεφθαρμένοι, και παραθέτει σχετικά τα λόγια του Ι. Καποδίστρια, λέγοντας ότι «οί Ένετοί διοικηταὶ ἦσαν χρημάτων ἐρασταί, καί, ἐστερημένοι πολιτικῆς ἠθικότητος, ἐφρόντιζον μόνο νὰ ὑποστηρίξωσι τὰς ἀξιώσεις τῶν εὐγενῶν... Ἡ γερουσία της Ἐνετίας οὐδέποτε ἐπέτρεψε τὴν ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις σύστασιν δημοσίων σχολῶν». Μια άλλη μαρτυρία της αδιαφορίας των Βενετών είναι και τα συνεχή διαβήματα που έστελνε η Κέρκυρα, ζητώντας αρχικά έναν Έλληνα δάσκαλο και, αργότερα, έναν Λατίνο (Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, 2023: 154-157). Φαίνεται ότι μόνο το 1524 έγινε δεκτό το αίτημα για διορισμό ενός δασκάλου, ενώ το 1546 έγινε δεκτό και το αίτημα για το διορισμό ενός λατίνου δασκάλου (Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, 2023: 155-156). Σίγουρα η Βενετία ενδιαφερόταν για τη διάδοση των λατινικών και των ιταλικών, αλλά και οι αστοί, από τη μεριά τους, ήθελαν τα παιδιά τους να μάθουν αυτές τις γλώσσες, είτε για να μπορούν να συμμετάσχουν στη διοίκηση, είτε για να μπορούν να σπουδάσουν στην Ιταλία (Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, 2023: 157).

Η διαφορετική σύνθεση της κερκυραϊκής κοινωνίας αντικατοπτρίζεται σε μια διαφορετική σύνθεση και των γλωσσικών στοιχείων που χρησιμοποιούνταν. Όσοι ανήκαν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα χρησιμοποιούσαν μια γλωσσική ποικιλία με περισσότερες βενετσιάνικες επιρροές σε σύγκριση με τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα της πόλης και τους κατοίκους της υπαίθρου. Αυτό προκύπτει, για παράδειγμα, από το γεγονός ότι, στο *Η τιμή και το χρήμα*, οι άρχοντες, περπατώντας στην αγορά ανάμεσα σε εμπόρους, νεόπλουτους αστούς, γιατρούς και δικηγόρους, μιλούσαν στη βενετσιάνικη γλώσσα (Θεοτόκης, 2011: 92-93). Το γεγονός αυτό θα μπορούσε να δικαιολογηθεί από το ότι οι άρχοντες επιδίωκαν τη χρήση

βενετσιάνικων στοιχείων για να δείξουν, μέσα από τη γλώσσα, τη διαφορετικότητα και την ανωτερότητά τους, επιθυμώντας να διατηρήσουν τα προνόμιά τους ερχόμενοι σε επαφή με τους Ενετούς. Πράγματι, η διαφορετική γλώσσα που χρησιμοποιούσαν τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, πέρα από το ντύσιμο, τους τρόπους διασκέδασης και τους χώρους συνάθροισης, ήταν ένας από τους τρόπους με τους οποίους προσπαθούσαν να επιδείξουν και να διατηρήσουν την ανωτερότητά τους (Cortelazzo, 1947: 45). Σίγουρα η χρήση της Ιταλικής δεν ήταν περιορισμένη μόνο στις 277 οικογένειες που ήταν εγγεγραμμένες στο *Libro d'oro*, δηλαδή μόνο στις αριστοκρατικές οικογένειες, αλλά τον 18ο αιώνα η πλειοψηφία του αστικού πληθυσμού ήταν δίγλωσση, υπό την έννοια ότι διατηρούσε μεν την Ελληνική ως μητρική γλώσσα, αλλά εκφραζόταν πάρα πολύ καλά, εκτός του οικογενειακού περιβάλλοντος, χρησιμοποιώντας την ιταλική και τη βενετσιάνικη γλώσσα (Cortelazzo, 1947: 46).

Παρ' όλη την επιρροή της ελληνικής γλώσσας από τους ανθρώπους της εκκλησίας και τους πρόσφυγες που κατέφταναν στην Κέρκυρα μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, αλλά και τις – ιδιοτελείς, ασφαλώς – προσπάθειες για υποχρεωτική εγκατάλειψη της ιταλικής γλώσσας μέσα από νόμους των γάλλων και άγγλων κατακτητών που διαδέχτηκαν στο νησί τους Βενετσιάνους, δεν ήταν εύκολο να παραγκωνιστεί η Ιταλική, καθώς αυτή τη γλώσσα τη χρησιμοποιούσαν και οι Μαλτέζοι⁸ που έφτασαν στην Κέρκυρα κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, αλλά και γιατί ακόμα και οι ίδιες οι αγγλικές αρχές τη χρησιμοποιούσαν ευρέως (Cortelazzo, 1947: 47-49). Μόνο την 1η Ιανουαρίου του 1852 εγκρίθηκε, τελικά, η εισαγωγή της ελληνικής γλώσσας στα Επτάνησα, μετά από έναν άκαρπο νόμο περί κατάργησης της ιταλικής γλώσσας το 1849 (Cortelazzo, 1947: 50).

⁸ Οι Μαλτέζοι έφτασαν αρχικά στην Κέρκυρα το 1819 για την κατασκευή του Ανακτόρου των Αγίων Μιχαήλ και Γεωργίου. Ακολούθησαν άλλες αφίξεις τη δεκαετία του '20 και το 1832. Βλ. Ζαμίτ (1995: 98).

7.1.1. Η γλώσσα της πόλης και η γλώσσα της υπαίθρου

Τα συμπεράσματα που μπορούμε να αντλήσουμε από την προηγούμενη ενότητα είναι, μεταξύ άλλων, ότι στην πόλη της Κέρκυρας μιλιόταν μια βενετσιάνικη γλωσσική ποικιλία που είχε επηρεαστεί πολύ από τη γηγενή Ελληνική με την οποία και συμβίωνε, καθώς δεν ήταν εύκολη η εκτόπιση της τελευταίας. Η χρήση της βενετσιάνικης γλώσσας ήταν ένα διακριτικό στοιχείο της κοινωνικής τάξης από την οποία προερχόταν κάποιος ή των αξιώσεων που έτρεφε για το μέλλον του, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο ίδιος αγνοούσε ή υποτιμούσε την ελληνική γλώσσα. Οι ίδιοι οι Βενετοί φρόντιζαν να χρησιμοποιούν την Ελληνική, όταν ήθελαν να είναι απόλυτα κατανοητοί ευρέως. Από την άλλη μεριά, στα χωριά οι κάτοικοι δεν έρχονταν γενικά σε επαφή με τους βενετσιάνους διοικητές και, έτσι, η ελληνική τους γλώσσα είχε αισθητά λιγότερα βενετσιάνικα χαρακτηριστικά (Λάσκαρι, 1997: 43).

7.1.2. Από το *Η τιμή και το χρήμα* και τα *Διηγήματα* στον *Κατάδικο* και στο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους*

Ανάλογη ποικιλομορφία μπορούμε να αντιληφθούμε στη γλώσσα που χρησιμοποίησε ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης στο πεζογραφικό του έργο. Ο Δάλλας (Θεοτόκης, 1978: 23) μιλάει για *πύκνωση της διαλεκτικής γλώσσας στα Διηγήματα* και στο *Η τιμή και το χρήμα* και για *διαλεκτική αραίωση*⁹ στον *Κατάδικο* και στο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους*, αναφέροντας για το τελευταίο έργο ότι «*έκει ἡ γλῶσσα θεληματικὰ ἀποχρωματίζεται καὶ πηγαίνει νὰ εὐθυγραμμιστεῖ μὲ τὴ λογοτεχνικὴ κοινὴ τῆς ἐποχῆς*». Ο Σπαταλάς (1924: 16) αποδίδει το γεγονός της διαλεκτικής αραίωσης στο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους* σε εκδοτικούς λόγους, καθώς στόχευε σε ένα ευρύτερο κοινό.

Μελετώντας τα προαναφερθέντα έργα, παρατηρούμε με παρόμοια συχνότητα όλα τα φωνολογικά, μορφολογικά και συντακτικά φαινόμενα που θα περιγραφούν

⁹ Με τον όρο *πύκνωση της διαλεκτικής γλώσσας* εννοούμε την έντονη παρουσία διαλεκτικών στοιχείων στη γλώσσα, ενώ αντίθετα ο όρος *αραίωση* αναφέρεται στην παρουσία λιγότερων διαλεκτικών στοιχείων.

στα επόμενα κεφάλαια, ανεξάρτητα από το αν οι ιστορίες ξεδιπλώνονται στην ύπαιθρο ή στον αστικό ιστό. Η διαλεκτική πυκνωση και αρραίωση αφορούν το λεξιλόγιο. Πράγματι, στο *Η τιμή και το χρήμα*, του οποίου η ιστορία εξελίσσεται στο Μαντούκι, μια συνοικία της πόλης της Κέρκυρας, εμφανίζονται πολλές ιδιωματικές λέξεις ελληνικής, ιταλικής ή βενετσιάνικης προέλευσης και, μάλιστα, υπάρχουν και ολόκληρες φράσεις στη βενετσιάνικη γλώσσα. Πλούσιο ιδιωματικό λεξιλόγιο μπορούμε να παρατηρήσουμε και στα *Διηγήματα*, τα οποία περιέχουν ιστορίες από την ύπαιθρο και από τη ζωή στους αγρούς, ενώ μείωση του λεξιλογίου αυτού παρατηρείται στο *Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα*, η οποία γίνεται εντονότερη στον *Κατάδικο* και στο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους*.

8. Φωνολογικά φαινόμενα

8.1. Περιγραφή των φωνολογικών φαινομένων

Ποικίλα φωνολογικά φαινόμενα που παραπέμπουν στην επτανησιακή διάλεκτο και, πιο συγκεκριμένα, στο κερκυραϊκό ιδίωμα, ανευρίσκονται στο πεζογραφικό έργο του Θεοτόκη (τροπές φωνηέντων ή συμφώνων στο πλαίσιο αφομοίωσης, ανομοίωσης, κώφωσης κ.ά.), ενώ, σε κάποιες περιπτώσεις, δεν λείπει και η διαχρονική διατήρηση αρχαιότερων φωνολογικών χαρακτηριστικών. Ως προς τα φωνήεντα παρατηρούμε τα εξής φαινόμενα:

-[i] > [e]:

πάλε, δε θα γένει, άκλερος (Θεοτόκης, 2011: 26), *κληρονόμα, απλέρωτοι* (Θεοτόκης, 1981: 56), *τεμόνι, βρωμέζεται* (Θεοτόκης, 1975: 66, 25), *φτενό, αποκρένεται* (Θεοτόκης, 1973: 28, 10), *του γελέκου* (Θεοτόκης, 1973: 61), *να γένεις, έκρενε* (Θεοτόκης, 1978: 37, 41).

-[i] > [o]:

ογρές, επεριτρογύριζε (Θεοτόκης, 2011: 98, 101), *είχαν ογράνει* (Θεοτόκης, 1973: 16), *τρογύρου* (Θεοτόκης, 1978: 53).

-[i] > [u]:

γαρούφαλα (διατήρηση στρογγυλού φωνήεντος της βενετικής λέξης *garòfalo*, που η λόγια ελληνική έτρεψε σε *υ* ως «αποκατάσταση» του *υ* της αρχαιοελληνικής λέξης *καρυόφυλλον*, απώτερης πηγής της ως άνω βενετικής λέξης), *μούτε* (Θεοτόκης, 2011: 31, 64), *κρουφά, σουκιά* (Θεοτόκης, 1975: 17, 55) (ίσως διατηρήσεις αρχαιότερης ελληνικής προφοράς), *κρουμένοι* (Θεοτόκης, 1973: 71), *μην το κρούψεις* (Θεοτόκης, 1978: 46).

-[i] > [a]:

απομονή (Θεοτόκης, 2011: 66), *παγαίνω* (Θεοτόκης, 1978: 150).

-[e] > [i]:

χρειωμένα (Θεοτόκης, 2011: 79), *τσικούρι* (Θεοτόκης, 1973: 123), *μακηλιά* (Θεοτόκης, 1978: 39).

-[e] > [o]:

ολπίδα, απολπίζεσαι (Θεοτόκης, 2011: 37, 89), *ομπρός, όζω* (Θεοτόκης, 1981: 255, 250), *μαζωμένο, τ' απόγιομα, ανόλπιστα* (Θεοτόκης, 1978: 31, 47, 48), *γιομίζοντας* (Θεοτόκης, 1975: 27), *γιομάτο* (Θεοτόκης, 1973: 33).

-[e] > [a]:

βυζάνοντας (Θεοτόκης, 1975: 30), *θα αλαφρύνεις* (Θεοτόκης, 1973: 68), *αργαστήρια* (Θεοτόκης, 1978: 55).

-[o] > [u]:

ζουνάρι, οι πουλητάδες (Θεοτόκης, 2011: 21, 94), *ούλες* (Θεοτόκης, 1981: 148), *ρουκανίζοντας* (Θεοτόκης, 1975: 135).

-[o] > [e]:

μόνε (Θεοτόκης, 2011: 76).

[o] > [a]:

τ' άργανα (Θεοτόκης, 1978: 54).

-[o] το οποίο διατηρείται εκεί όπου η κοινή νεοελληνική το έχει τρέψει σε [u]:

ποκάμισο, μοσκεμένο (Θεοτόκης, 2011: 73, 46), *κομπί, δεν κάνομε* (Θεοτόκης, 1981: 244, 43), *αφοκράστηκε, εμόσκεψαν* (Θεοτόκης, 1975: 38, 86), *του σκονισμένου ποκάμισού της* (Θεοτόκης, 1973: 9), *τ' ασημόκομπα* (Θεοτόκης, 1978: 220) (όλα διατηρήσεις αρχαιότερου [o]).

-[av] > -[ay] > [ai] > [ia]:

θιαμάζοντας (Θεοτόκης, 1978: 68) (*θαυμάζοντας* > *θα(γ)μάζοντας* > *θαϊμάζοντας* > *θιαμάζοντας*).

Έχουμε, επίσης, συχνότερη (σε σύγκριση με την Κοινή Νεοελληνική) αποβολή αρχικών άτονων φωνηέντων, όπως στα ακόλουθα παραδείγματα: *ζαιτίας* (Θεοτόκης, 2011: 63), *μόδιο, κονίσματα, γγόνια* (Θεοτόκης, 1978: 37, 155, 156), *φχαριστημένος* (Θεοτόκης, 1975: 14).

Ως προς τα σύμφωνα παρατηρούμε τα εξής φωνολογικά φαινόμενα:

-[l] > [r] πριν από σύμφωνο (ρωτακισμός), φαινόμενο που υπάρχει και στη βενετσιάνικη γλώσσα (Belloni, 2009: 38), αλλά και σε άλλες ρομανικές διαλέκτους (της Ρώμης, της Ανδαλουσίας κ.α.)¹⁰:

συνήρθε (Θεοτόκης, 1981: 21), *αρμυρός*, (Θεοτόκης, 2011: 44), *στέρνω*, (Θεοτόκης, 1975: 31), *τον έστερναν, είχε συνέρθει* (Θεοτόκης, 1973: 75, 136).

¹⁰ Τη συγκεκριμένη πληροφορία μου παρείχε ο επιβλέπων καθηγητής-σύμβουλος (Παναγιώτης Γ. Κριμπάς).

Παρατηρούμε, όμως, και την αντίστροφη τροπή του [r] σε [l] ως ανομοίωση, όπως στην περίπτωση:

γληγοράδα (Θεοτόκης, 2011: 36), *εγληγόρεψε* (Θεοτόκης, 1975: 84) (προληπτική ανομοίωση),

-[v] > [ɣ] πριν από [l]:

γλέπω (Θεοτόκης, 2011: 34), *γλέπεις* (Θεοτόκης, 1975: 16).

-[ʌ] > [j], φαινόμενο που παρατηρείται και στη βενετσιάνικη γλώσσα (Belloni, 2009: 37), αλλά και στην κυπριακή νεοελληνική¹¹.

χίγια, η ζήγια (Θεοτόκης, 2011: 26).

-[κ] > [x]:

να χοχλάσει (Θεοτόκης, 1981: 304), *εχτός* (Θεοτόκης, 1973: 125) (φαινόμενο και της προφορικής Κοινής Νεοελληνικής).

-[κ] > [ɣ]:

εγδικητικά, γορδέλα (Θεοτόκης, 1978: 58, 138).

-[θ] > [f]:

φλιμμένο, φλίβερη (Θεοτόκης, 2011: 66), *φλίβερος* (Θεοτόκης, 1975: 17).

-[fs] > [ps]:

πάψη (Θεοτόκης, 1978: 104).

Ένα πολύ συχνό φαινόμενο είναι η διατήρηση της κλειστότητας των μη χειλικών συμφώνων μετά από [f, r, s] (για την επιλογή της συγκεκριμένης περιγραφής βλ. Κριμπάς, 2021: 649). Έχουμε λοιπόν: *προσευκή, σκέδια, φτονούσαν, ελεύτερος, αναιστησία* (Θεοτόκης, 1981: 20, 137, 138, 157, 274), *κατάσκηση, διεντώνει*, (Θεοτόκης, 2011: 66, 67), *άσκημη, εφτονούσαν* (Θεοτόκης, 1975: 31, 83), *υπόσκηση*,

¹¹ Τη συγκεκριμένη πληροφορία μου παρείχε ο επιβλέπων καθηγητής-σύμβουλος (Παναγιώτης Γ. Κριμπάς).

σκέση, ευκή, (Θεοτόκης, 1973: 14, 63, 69), αφτάδεια, φτόνο, εμοσκοβολούσε, αστένεια (Θεοτόκης, 1978: 67, 124, 125, 151).

Επίσης, πολύ συχνά το [γ] αποβάλλεται όταν είναι ανάμεσα σε φωνήεντα, και έτσι έχουμε: *επήα, θυατέρα, οικοένεια, κυνηάει, φύαμε* (Θεοτόκης, 2011: 17, 26, 28, 64, 68), *έφαε, μαϊκά, κλαίοντας* (Θεοτόκης, 1975: 17, 63, 93), *μολοήσει, εφυλαόνταν* (Θεοτόκης, 1973: 44, 64), *κατατρώεται, του φαητού* (Θεοτόκης, 1978: 71, 159). Έχουμε και την ανάπτυξη ενός [γ] ανάμεσα σε φωνήεντα για αποφυγή χασμωδίας. Για παράδειγμα έχουμε: *σαράγι* (Θεοτόκης, 1975: 84).

Συχνά παρατηρούμε την κράση του [u] στα *που/μου/σου/του* όταν ακολουθεί ρήμα που αρχίζει με [e] ή [i] με αποτέλεσμα [o]. Αυτό φαίνεται στα ακόλουθα παραδείγματα: *πώμοιαζαν, πώβρηκε, πώκραζε, πώδειχνε* (Θεοτόκης, 1981: 73, 251, 252, 300), *πόχω, πόκαμε, πόρχεσαι, πόχασε* (Θεοτόκης, 2011: 37, 69, 72, 73), *πώσφαζε, πώτρεμε, πώδωκες, πόλαβε*, (Θεοτόκης, 1975: 15, 18, 87, 138), *πόβαλε, πόφυγε, πόβγαινε* (Θεοτόκης, 1973: 54, 62, 81), *μόπιασε, πόλεγε, μόταζε, πόδιναν* (Θεοτόκης, 1978: 72, 94, 102, 220) (η ορθογραφία με *ω* είναι ψευδοϊστορική, υπό την έννοια ότι η κράση των /u/ + /e/ δεν οδηγεί σε μακρό φωνήεν στη Νεοελληνική, η οποία διαθέτει μόνο βραχεία φωνήεντα).

Αποβολή άτονου ή, σπανιότερα, τονισμένου (με μεταφορά του τόνου στην προηγούμενη συλλαβή) [i] ή [u] μεταξύ τριβόμενου - κλειστού, κλειστού - τριβόμενου και τριβόμενου - τριβόμενου έχουμε στα παρακάτω παραδείγματα: *επιθύρσε* (Θεοτόκης, 1981: 307), *επέρσεψε, επεργελούσε* (Θεοτόκης, 2011: 58, 59), *ώρμαζαν, περγελαστικά* (Θεοτόκης, 1975: 97, 98), *περσότερο, επέρσευε, σημερινή* (Θεοτόκης, 1973: 19, 54, 90), *περσά, Κρασάδες, ανασκώνοντας, τον άσκωσε*, (Θεοτόκης, 1978: 27, 85, 142, 207).

Ένα άλλο χαρακτηριστικό που μπορούμε να διακρίνουμε είναι η παρουσία των ηχηρών [v], [b], [d], [g] στη θέση των άηχων [p], [t], [k]. Έτσι συναντάμε: *μποτήρι* (Θεοτόκης, 2011: 44), *νταβάνι, ανταβάνωτη*, (Θεοτόκης, 1978: 48, 156).

Ένα περαιτέρω χαρακτηριστικό, που μπορούμε να το βρούμε και στη βενετσιάνικη γλώσσα, είναι η αντιμετάθεση του [r], η μεταφορά του δηλαδή από μετασυμφωνική θέση δεύτερης συλλαβής σε μετασυμφωνική θέση πρώτης συλλαβής

(Belloni, 2009: 39), π.χ. *αδρέφια* ‘αδέρφια’ (Θεοτόκης, 2011:16), *τράφους* ‘τάφρους’ (Θεοτόκης, 1973: 33) κ.ά. Το φαινόμενο παρατηρείται ευρύτατα και στη Νεοελληνική της Ιταλίας (Κριμπάς, 2018: 225, Apostolopoulou, 2022: 101-102).

Έχουμε, επίσης, σίγηση του χειλικού [m] πριν από άλλο χειλικό: *συφέρει*, *συβόλαια* (Θεοτόκης, 1975: 12, 94), *συφορά* (Θεοτόκης, 1973: 81) το *συφέρο*, *συβουλάτορας* (Θεοτόκης, 1978: 69, 169) (χαρακτηριστικό των περισσότερων δημωδών ποικιλιών της Νεοελληνικής).

Προθετικό [a] πριν από αρχικό σύμφωνο έχουμε στα παρακάτω παραδείγματα: *θα μας απαρατήσει*, *απέρασα* (Θεοτόκης, 2011: 70, 77), *στ’ αχείλι*, *αλησμόνησε* (Θεοτόκης, 1973: 18, 30), *αδούλης*, *απεθαμένους*, *απερνούσαν*, *ακαρτερούσαν*, *ασήκωσε*, *με την απαλάμη* (Θεοτόκης, 1978: 36, 40, 41, 52, 126, 174), *απαλάτια*, *αλαιμαργία* (Θεοτόκης, 1975: 59, 90).

Ανάπτυξη [g] πριν από [n], είναι πολύ συχνή σε λέξεις που αντιστοιχούν στις λέξεις της Κοινής Νεοελληνικής *σύννεφο*, *έννοια* και *τυραννάω*, καθώς και σε παράγωγά τους. Έτσι, έχουμε, για παράδειγμα: *σύγνεφο*, *γνοιάζεται* (Θεοτόκης, 2011: 33, 51), *τυράνγιο*, *παραγνοιάζει* (Θεοτόκης, 1975: 86, 87).

Ανάπτυξη [i] μεταξύ υγρού και άλλου συμφώνου έχουμε στο *χέρισο* (Θεοτόκης, 1973: 17).

Πτώση συμφώνων ανάμεσα σε φωνήεντα όπως τα παρακάτω: *Μαούκι* αντί για *Μαντούκι* (συνοικία της πόλης της Κέρκυρας), *του δισταμού*, *καένανε*, *βιάεσαι*, *Μαουκιώτες* (Θεοτόκης, 2011: 62, 65, 67, 68, 100), *προϊβασμό* (Θεοτόκης, 2011: 64).

Τέλος, υπάρχει μια εντονότερη τάση για φωνηεντοληξία, τουλάχιστον σε σύγκριση με την πρότυπη Κοινή Νεοελληνική, όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε στα παραδείγματα που ακολουθούν: *των Κορφώνε*, *των γονιώνε* (Θεοτόκης, 2011: 35, 38), *των παιδιώνε μου*, *το Θεόνε*, *σε χέρια νυφάδωνε*, *φωνές γυναικώνε*, *σ’ έχω μέσα δεμένονε*, *ογδοήντα χρονώνε*, *τεσσάρων αλόγωνε*, *θα μ’έχετε εμέ μυστικόνε*, *θεονηστικόνε* (Θεοτόκης, 1975: 13, 23, 31, 42, 92, 99, 106, 118, 133) *τον έχει για θεόνε* (Θεοτόκης, 1973: 115).

8.2. Παρατηρήσεις σχετικά με τον επιτονισμό

Είναι μάλλον αδύνατον να κάνουμε παρατηρήσεις για τον επιτονισμό σε γραπτά έργα, αλλά σίγουρα η φωνηεντοληξία που επιτυγχάνεται με όλα αυτά τα τελικά [e], τα οποία συναντάμε σε όλα τα έργα που εξετάστηκαν, προσδίδει έντονη μελωδικότητα και μουσικότητα – τουλάχιστον στην αντίληψη του εξωτερικού παρατηρητή – στη γλώσσα που χρησιμοποίησε ο Θεοτόκης. Ανάμεσα στα πάρα πολλά παραδείγματα συναντάμε: «τῶν Κορφῶνε» (Θεοτόκης, 2011: 35), «τῶν γονιῶνε» (Θεοτόκης, 2011: 38), «τῶν παιδιῶνε μου» (Θεοτόκης, 1975: 13), «ἀπὸ τὸ Θεόνε» (Θεοτόκης, 1975: 23), «δεμένονε» (Θεοτόκης, 1975: 92), «τεσσάρων ἀλόγωνε» (Θεοτόκης, 1975: 106) κ.τ.λ. Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι αυτές οι ποιοτικές κρίσεις είναι, σε μεγάλο βαθμό, εμπειρικές, δεδομένου ότι δεν υπάρχει – απ’ όσο γνωρίζω – κάποια έρευνα που να αποδεικνύει τον τρόπο πρόσληψης της επτανησιακής από εσωτερικούς και εξωτερικούς ομιλητές.

9. Μορφολογικά φαινόμενα

9.1. Περιγραφή των μορφολογικών φαινομένων

Το πρώτο μορφολογικό φαινόμενο που μπορεί εύκολα κάποιος να παρατηρήσει στα έργα του Θεοτόκη είναι η άτονη εξωτερική (συλλαβική) αύξηση ε- και, λιγότερο συχνά, η-. Για παράδειγμα στο *Η τιμή και το χρήμα* έχουμε : *εσηκώθηκε, εφόρεσε, εβγήκε, εκοίταζε, εφώτιζε, εξαναμπήκε, εσυλλογίστηκε, εκρεμότουν, επήρε* (Θεοτόκης, 2011: 7) και *ηθέλανε* (Θεοτόκης, 2011: 22). Στο *Κατάδικος* συναντάμε: *εχαλιόνταν, εφυσούσε, εστάθηκε, εξήτησε, εξύγωσε, εκρεμότουν, επήρε, εκάθησε* (Θεοτόκης, 1973: 33) και *ηθέλησε* (Θεοτόκης, 1973: 72). Στο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους*, παρ' όλο που θεωρείται ότι περιέχει τα λιγότερα ιδιωματικά φαινόμενα, μπορούμε να παρατηρήσουμε, για παράδειγμα, στη σελίδα 21 (Θεοτόκης, 1981), δώδεκα ρήματα με άτονη εξωτερική (συλλαβική) αύξηση (*εκατάπια, εγλύτωσε, εκοίταζε, εκοίταζε, ερωτούσε, είπτενε, εκούννησε, επλημμύρισαν, εσηκωνότουν, ελάβαινε, εφίλησε, εδάκρυνε*), έναντι δύο χωρίς αυτή (*συνήρθε, χαμογέλασε*). Στο ίδιο έργο έχουμε, συχνά, και εξωτερική συλλαβική αύξηση η- στα ρήματα *θέλω και μπορώ*, π.χ. *ημπορούσε* (Θεοτόκης, 1981: 64, 98, 111, 131, 144, 155, 157, 173, 198, 214) και *ηθέλησε* (Θεοτόκης, 1981: 105, 139, 199). Στο *Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα* διαβάζουμε *ετυραννούσε, εκουβέντιασε, εμιλούσε, εκόντενε* (Θεοτόκης, 1975: 8), *ημπορούσε* (Θεοτόκης, 1975: 40). Πολυάριθμες οι εν λόγω αυξήσεις και στα *Διηγήματα*, όπου συναντάμε τύπους όπως *εμούγκρισαν, εμουρμούρισε* (Θεοτόκης, 1978: 32) και *ηθέλησε* (Θεοτόκης, 1978: 54).

Πάρα πολύ συχνό είναι και το φαινόμενο του παρατατικού σε -του(ν) (< αρχ.ελλ. -το με επέκταση -ν). Πάρα πολλά τέτοια παραδείγματα στολίζουν, θα λέγαμε, όλα τα υπό εξέταση έργα: *εσφουγγιζότουν, είτουν, εφαινότουν* (Θεοτόκης, 2011: 14), *επροφυλαγότουν, επαπαδινότουν, εστενοχωριότουν, ερχότουν* (Θεοτόκης, 1973: 22), *επολιτευότουν, εβαριότουν* (Θεοτόκης, 1981: 191), *επηγαινορχότουν, αποκοιμιότουν, ετοιμαζότουν, ευρισκότουν, εστεκότουν* (Θεοτόκης, 1975: 28), *αποκρενότουν, ακουότουν, εδερνότουν, ανατιναζότουν* (Θεοτόκης, 1978: 43).

Το επίθημα συνοπτικού θέματος -κ- το συναντάμε σε πολλά ρήματα, όπως εκείνα που αντιστοιχούν στα *αφήνω, δίνω, γίνομαι, πιάνω, φτάνω και φτιάχνω* της Κοινής Νεοελληνικής. Πράγματι, έχουμε: *τα 'πιακα, τα 'δωκες* (Θεοτόκης, 2011: 23), *τ' άφηκε, να το δώκει, εγινήκαν* (Θεοτόκης, 1973: 22), *να τα φτιάκω, παράδωκε* (Θεοτόκης, 1981: 57), *πως θα μ' αφήκη, θα μου δώκη, να μου δώκη* (Θεοτόκης, 1975: 74), *να το προφτάκει, έφτακε* (Θεοτόκης, 1978: 104).

Είναι συχνή, επίσης, η παρουσία γενικοφανών επιρρημάτων με κατάληξη -ου, όπως στα παρακάτω παραδείγματα: *παραπάνου* (Θεοτόκης, 2011: 23), *απάνου, κάτου* (Θεοτόκης, 1973: 8), *χάμου* (Θεοτόκης, 1981: 145), *αποκάτου, τριγύρου* (Θεοτόκης, 1975: 74), *άνου κάτου, ξάφνου* (Θεοτόκης, 1978: 125, 27). Έχουμε, επίσης, επιρρήματα με παρουσία αρχικού ε-, όπως: *εφέτος* (Θεοτόκης, 2011: 23), *εχτές* (Θεοτόκης, 1973: 16), *ενωρίς* (Θεοτόκης, 1981: 268), *επέρσι* (Θεοτόκης, 1975: 51), *εσήμερα* (Θεοτόκης, 1978: 129) και άλλα με επίθημα -θε και -θιό(ς), όπως: *αλλούθε* (Θεοτόκης, 2011: 87), *απάνουθε* (Θεοτόκης, 1973: 21), *παλαιόθε, ζωθειό* (Θεοτόκης, 1981: 37), *μέσαθε* (Θεοτόκης, 1975: 33) *πάνωθε* (Θεοτόκης, 1978: 213). Τέλος, παρατηρούμε επιρρήματα που λήγουν σε -ς, όπως: *τότες* (Θεοτόκης, 2011: 54, 1981: 310), *κάποτες* (Θεοτόκης, 1973: 20), *κρίμας* (Θεοτόκης, 1975: 133), *ξάφνως* (Θεοτόκης, 1978: 98).

Ένα άλλο πολύ συχνό φαινόμενο είναι το ότι αντωνυμίες και επίθετα, στην αιτιατική ενικού αριθμού αρσενικού και θηλυκού γένους, παρουσιάζονται με την κατάληξη -νε (όταν δεν προηγούνται αμέσως του προσδιοριζόμενου ουσιαστικού ή όταν είναι μόνα τους, βλ. Κριμπάς, 2021: 652-653). Πρόκειται, ασφαλώς, για αρχαϊκή αιτιατική σε -ν με επέκταση -ε λόγω της φωνηεντοληξίας που προαναφέρθηκε. Για παράδειγμα, η σίώρα Επιστήμη λέει στη Ρήνη: «*θα πάρεις τώρα έναν κατωτερόνε*» (Θεοτόκης, 2011: 41), ο Τουρκόγιαννος λέει στη Μαργαρίτα ότι στην ξενιτιά βρήκε ένα «*δάσκαλο πολὺ σοφόνε*» (Θεοτόκης, 1973: 37), ο Γιάννης λέει στη γυναίκα του τη Μαρία ότι η κόρη τους η Αμαλία «*θα πάρει έναν κατώτερο, ένα φτωχόνε*» (Θεοτόκης, 1975: 124), ο Οφιομάχος μονολογεί στοχαζόμενος την κατάσταση στην οποία βρίσκεται, αναφέροντας ότι με τους χωριάτες που του χρωστούσαν κάνει «*τὸν καλόνε*» (Θεοτόκης, 1981: 37) και η Μαρία στη λογομαχία που έχει με την Κατερίνα

για το ποια θα πάρει τον Αντώνη Μάντυλα της λέει «ἐγὼ θὰ τονε κερδίσω» (Θεοτόκης, 1978: 64).

Έχουμε αρχικό [ts] στο θηλυκό άρθρο ενικού αριθμού «ὁ ἄντρας τσῆ σιόρα *Ἐπιστήμης*» (Θεοτόκης, 2011: 22), στην άτονη προσωπική αντωνυμία (έμμεσο αντικείμενο) γ' πληθυντικού «*μπορῶ νὰ τσοῦ πάρω μία μοσκάρα*» (Θεοτόκης, 1973: 34), στην άτονη προσωπική αντωνυμία (έμμεσο αντικείμενο) θηλυκού γένους ενικού αριθμού «*δὲν τσῆ χάριζα καμία*» (Θεοτόκης, 1975: 29), στη γενική οριστικού θηλυκού άρθρου στον ενικό «ἐγὼ εἶμαι ὁ τύπος τσῆ τιμῆς καὶ τσῆ δικαιοσύνης» (Θεοτόκης, 1981: 227), στην αιτιατική οριστικού θηλυκού άρθρου στον πληθυντικό «*τσὶ γυναιῖκες σᾶς δόστε του!*» (Θεοτόκης, 2011: 22), στην αιτιατική οριστικού αρσενικού άρθρου στον πληθυντικό «*φτονάει τσοῦ γερούς*» (Θεοτόκης, 1975: 17), στην άτονη προσωπική αντωνυμία (άμεσο αντικείμενο) θηλυκού γένους και πληθυντικού αριθμού «*τσὶ θέλω σάϊκες*» (Θεοτόκης, 2011: 17). Το φαινόμενο αυτό συναντιέται αρκετά σε όλα τα εξεταζόμενα έργα, ενώ, όπου δεν συναντιέται στην ορθογραφία (οι περισσότερες τέτοιες περιπτώσεις απαντούν στα *Διηγήματα*), αυτό δεν θα πρέπει να ερμηνεύεται ως απουσία του φαινομένου από τον προφορικό λόγο, αλλά – ίσως – ως δισταγμός του συγγραφέα να το αποτυπώσει και ορθογραφικά· άλλωστε, τα *Διηγήματα* είναι, σε γενικές γραμμές, χρονικά προγενέστερα των άλλων έργων που εξετάζονται εδώ.

Αρκετά συχνά μέσα στα έργα εμφανίζεται συνίζηση του θεματικού /i/ βαρύτονων ρημάτων. Μπορούμε να παρατηρήσουμε το φαινόμενο στα επόμενα παραδείγματα: *φτυεί* (Θεοτόκης, 1981: 69), *ανοιγοκλειούσαν* (Θεοτόκης, 2011: 52), *κλειόντας* (Θεοτόκης, 1975: 134), *εκλειούσε* (Θεοτόκης, 1973: 23) και *εκλειούσαν* (Θεοτόκης, 1978: 76).

Σε όλα τα έργα συναντάμε κάποιες αρχαϊκές αιτιατικές ενικού προσωπικής αντωνυμίας α' και β' προσώπου που δεν εμφανίζουν την επέκταση -να που έχει παγιωθεί στην Κοινή Νεοελληνική: *εμέ* (Θεοτόκης, 2011: 28, 1973: 130, 1981: 28) και *εσέ* (Θεοτόκης, 1975: 14, 1978: 174). Στα *Διηγήματα* απαντούν και οι τύποι *σέ* (Θεοτόκης, 1978: 28) και *μέ* (Θεοτόκης, 1978: 66).

Γενική ενικού σε -ός σε θηλυκά και αρσενικά (ιστορικά τριτόκλιτα και, αναλογικά, και σε άλλα) όπως τα ακόλουθα παραδείγματα: «στο σπίτι του άντρός της» (Θεοτόκης, 1981: 294), «στην καρδιά της γυναικός» (Θεοτόκης, 2011: 84) «τὸ φέρσιμο τοῦ ἀντρός της» (Θεοτόκης, 1975: 72), «τῆς νυχτὸς τὸ σκοτάδι» (Θεοτόκης, 1973: 78) και «τῆς κοπελὸς ὁ πατέρας» (Θεοτόκης, 1978: 94).

Σε αρσενικά ουσιαστικά (ιστορικά τριτόκλιτα) που λήγουν σε -ας έχουμε ονομαστική πληθυντικού σε -οι όπως για παράδειγμα πολλοί μαστόροι (Θεοτόκης, 2011: 20), οι αρχόντοι (Θεοτόκης, 1973: 115), οι γονέοι (Θεοτόκης, 1978: 63) και αιτιατική πληθυντικού σε -ους, όπως, για παράδειγμα, τους μαστόρους (Θεοτόκης, 2011: 31) και «ἡ καλοτυχία δὲ διαλέει μονάχα τὰ ψηλὰ τὰ σπίτια, δὲν περπατεῖ μόνο ἀνάμεσα τ'αρχόντους» (Θεοτόκης, 2011: 84).

Σε θηλυκά ουσιαστικά (ιστορικά τριτόκλιτα) που λήγουν σε -η εμφανίζονται ονομαστική και αιτιατική πληθυντικού σε -ες όπως «τὲς ἀπαίτησες» (Θεοτόκης, 1981: 98), «ἀπὸ τόσες θέλησες» (Θεοτόκης, 1981: 103), «δικαστικὲς ἀπόφασες» (Θεοτόκης, 1981: 121), «ποὺ ἀντέχει σὲ τόσες τοξίνες καὶ τόσες διάσταςες» (Θεοτόκης, 1981: 254), «Ἄφρησ'τα αὐτά, σιόρα Ἐπιστήμη μου, εἶναι πρόφασες» (Θεοτόκης, 2011: 16), «Ἐγὼ ἐγνώρισα κυβέρνησες καὶ κυβέρνησες» (Θεοτόκης, 2011: 22), «ὅταν οἱ περίσταςες ἦταν ἐνάντιες» (Θεοτόκης, 2011: 76), «μὴν παίρνεις τόσες χολοτάραξες» (Θεοτόκης, 1975: 28), «μὴ δίνεις ἀπάντησες τέτοιες» (Θεοτόκης, 1975: 89), «νὰ κάνουνε κατάσχεσες» (Θεοτόκης, 1973: 119), «κι ὅλες οἱ δύνამες τῆς σκέψης του» (Θεοτόκης, 1978: 140), «οἱ πολλὲς οἱ σύγχυσες» (Θεοτόκης, 1978: 152) στα οποία μπορούμε να παρατηρήσουμε τη διατήρηση του δημόδους κλητικού παραδείγματος ουσιαστικών σε -η με πληθυντικό σε -ες, π.χ. αγάπη ~ αγάπες, ενώ στα ιστορικά τριτόκλιτα ουσιαστικά η λόγια γλώσσα έχει δανείσει (και επιβάλει) στην Κοινή Νεοελληνική τον πληθυντικό σε -εις (με εξαίρεση τα βρύση > βρύσες, θύμιση > θύμισες), π.χ. η απόφασις > η απόφαση > οι αποφάσεις, η πόλις > η πόλη > οι πόλεις κ.ά.

Στα παρακάτω παραδείγματα μπορούμε να παρατηρήσουμε τη χρήση των προθημάτων ανα-, ματα-, από-, εξα-, επι- : αναταράχτηκε, και τα ματαλέμε (Θεοτόκης, 2011: 54, 96), ανασήκωσε, ανάκραζε (Θεοτόκης, 1975: 129, 139), να αναπεταχτεί,

αναπηδούσε, αποτράβηξε (Θεοτόκης, 1973: 9, 23, 93), το ανάβλεμμα, εξάτρεξε, απόγραψε, μη ματαβρίσεις, επίδροσο (Θεοτόκης, 1978: 31, 33, 38, 83, 104).

Στα *Διηγήματα* (Θεοτόκης, 1978: 70, 74, 191) συναντάμε τον τύπο *πάμετε*, όπου μπορούμε να διακρίνουμε τη σύνθετη κατάληξη *-μετε* στο α' πληθυντικό πρόσωπο προτρεπτικής υποτακτικής.

Στο *είσουνε* (Θεοτόκης, 1981: 225, 270) παρατηρούμε ληκτικό *-ε* στο β' ενικό πρόσωπο μεσοπαθητικού παρατατικού ενώ, στο «*ειμάστενε δουλεντάδες*» (Θεοτόκης, 2011: 67) έχουμε επέκταση *-νε* στο α' πληθυντικό πρόσωπο οριστικής ενεστώτα.

Το ρήμα *πρέπει/πρέπει* στα *Διηγήματα* κλίνεται και συνοδεύεται από άτονη προσωπική αντωνυμία (έμμεσο αντικείμενο), με την έννοια 'της αξίζει, του αξίζει': «*αυτός θα παντρευτεί όπως του πρέπει*» (Θεοτόκης, 1978: 68), «*του 'πρεπε σκότωμα*» (Θεοτόκης, 1978: 97), «*της πρέπει όλα και θα της τα φέρουμε*» (Θεοτόκης, 1978: 114), «*τέτοια γυναίκα αληθινά δε σου 'πρεπε*» (Θεοτόκης, 1978: 189).

Με μοντέλο την ιταλική γλώσσα έχουμε τον σχηματισμό απόλυτου υπερθετικού με το επίθημα *-ίσσιμος*. Πράγματι, ο κυρ Οράτιος πρόσθεσε στο όνομά του το επίθετο *πατρίσσιμος*, καθώς, όπως γράφει ο Θεοτόκης (1978: 217): «*τὰ ἰταλοκατάληκτα αὐτὰ ὑπερθετικά εἶταν τότες πολὺ τοῦ συρμοῦ: ἔτσι εἶχε σχηματισεῖ τὸ ὑπερθετικὸ λογιotaτίσσιμος καὶ τὰ ὅμοια, καθὼς κ' ἓνα ἄλλο χλευαστικὸ ἐπίθετο, ποὺ μ' αὐτὸ οἱ χωριάτες ἐστόλιζαν τοὺς ἀρχόντους, θέλοντας νὰ δείξουν τὸ μῖσος τους, τοὺς ἔλεγαν κερατίσσιμους ...*», ένα μορφολογικό χαρακτηριστικό που δεν έχω δει να περιγράφεται σε γλωσσολογικά έργα που πραγματεύονται επτανησιακά ιδιώματα.

Στο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους* συναντάμε το άτονο θεματικό [e] στο *κόντες* (Θεοτόκης, 1981: 34, 204, 227), από το ιταλικό ή βενετσιάνικο *conte*.

Στα *Διηγήματα* συναντάμε το επίθετο θηλυκού γένους και συγκριτικού βαθμού *ομορφότερες* (Θεοτόκης, 1978: 53) από αναλογία με τύπους όπως *καλύτερος*, *πρωτότερος*, *φαρδύτερος* κ.ά. Επίσης εντοπίζουμε τη μετοχή *οι καλοστεκάμενοι* (Θεοτόκης, 1978: 56).

Στον *Κατάδικο* συναντάμε τη μετοχή *τρομασμένη* (Θεοτόκης, 1973: 102) που αποτελεί διατήρηση της αρχαϊκής μορφής (πβ. *ετοιμάζω* > *ετοιμασμένη*, έτσι και *τρομάζω* > *τρομασμένη*).

Συναντάμε το επίθετο έτοιμος με την πρόθεση παρά ως επιτατικό πρόθημα: *παρέτοιμη* (Θεοτόκης, 2011: 37), *παρέτοιμος* (Θεοτόκης, 1975: 72).

Από αναλογία προς τον αόριστο *έφραξα* του ρήματος *φράζω*, έχουμε *δεν πράξεις* (Θεοτόκης, 2011: 39) και *έπρεπε να πράξει* (Θεοτόκης, 1978: 138), στα οποία αλλάζει το θέμα ενεστώτα και αορίστου (πβ. *έταξα* > *τάζω*) και αντίστροφα έχουμε τον τύπο *εξέταξε* από το ρήμα *εξετάζω* (Θεοτόκης, 1978: 100).

Διατήρηση αρχαιότερης μορφολογίας παρατηρούμε στους τύπους *σούφτιασα* (Θεοτόκης, 1975: 66) και *να φτιάσω* (Θεοτόκης, 1973: 34).

Στη λέξη *μαυριδερνός* (Θεοτόκης, 1978: 53) έχουμε μία διαφορετική μορφολογική κατάληξη για την παραγωγή επιθέτων σε *-ερνός* (> *-ερός* + *-ινός*) αντί της κατάληξης *-ερός* της Νεοελληνικής Κοινής. Πράγματι και σήμερα μπορούμε να ακούσουμε *κρεατερνός* ‘κρεατερός’.

Από αναλογία με τον τύπο του ενεστώτα *περνάω/περνώ* έχουμε ανάπτυξη συμφώνου στο θέμα αορίστου στα παρακάτω παραδείγματα: *επέρνασε*, *θα περνάσει* (Θεοτόκης, 1978: 125, 174).

10. Το λεξιλόγιο

10.1. Προέλευση λεξιλογίου. Λέξεις ελληνικής, ιταλικής ή βενετσιάνικης προέλευσης.

Λόγω της περιορισμένης έκτασης της παρούσας εργασίας θα περιοριστώ, ενδεικτικά, στα παρακάτω παραδείγματα¹²:

Θα ξεκινήσω με λέξεις ελληνικής προέλευσης, ανάμεσα στις οποίες κάποιες μπορούν να χαρακτηριστούν αρχαϊκές (δηλαδή δεν διατηρούνται στην Κοινή Νεοελληνική) και άλλες, μολονότι γνωστές και στην Κοινή Νεοελληνική, εμφανίζουν φωνολογικά και/ή μορφολογικά χαρακτηριστικά του κερκυραϊκού ιδιώματος:

αμή (Θεοτόκης, 1981: 37): *επίρ*. ‘βεβαίως, αμέ, πώς και δεν’ (Αγγελόπουλος, 2008: 25).

αμπώνω (Θεοτόκης, 2011: 69): ‘απωθώ’ (Χυτήρης, 1992: 17), που είναι και η ετυμολογική του πηγή (*απωθώ* > *άπωσα* > **απώνω* > *αμπώνω*, με μορφολογικό μεταπλασμό κατά το σχήμα *ζύγωσα* ~ *ζυγώνω* κ.λπ.).

ειδή, η (Θεοτόκης, 1981: 241): ομόρριζο με το θέμα αορίστου β’ ενεργητικής φωνής του *όράω*, *όρῶ*: ‘όψη’.

μπασιά, η (Θεοτόκης, 1981: 70): από τον ενεστώτα του ρήματος *μπάζω* ‘είσοδος, εισαγωγή, ποσότητα εισαγωγής’ (Χυτήρης, 1992: 116).

ναίσκε (Θεοτόκης, 1981: 38): εμφατική συγκατάθεση ‘ναι, μάλιστα’ (Αγγελόπουλος, 2008: 179), για πιθανή ετυμολογία βλ. Κριμπάς (2019a: 257).

ονείρατα, τα (Θεοτόκης, 1981: 66): ‘όνειρα’. Έχουμε διατήρηση του πληθυντικού της αρχαίας ελληνικής ή αναλογία με τα ανισοσύλλαβα σε *-μα*, πληθ. *-ματα* (π.χ. *όνομα* >

¹² Οι σημασίες των λημμάτων αντλήθηκαν από: το *Κερκυραϊκό Γλωσσάρι* του Γεράσιμου Χυτήρη, το γλωσσάρι του Φίλιππου Βλάχου από τα *Διηγήματα* (Θεοτόκης, 2024) και το *Η παλιά κορφιιάτικη γλώσσα* του Μάριου Αγγελόπουλου.

ονόματα). Τέτοιους πληθυντικούς συναντάμε και σήμερα στην Κέρκυρα: *μου τρέχουνε τα σάλιατα* (‘σάλια’).

πιθέματα, τα (Θεοτόκης, 1981: 52): ‘τα χαρακτηριστικά του προσώπου’ (Χυτήρης, 1992: 151), από το *επίθεμα* (< *επιτίθημι* ‘βάζω πάνω’).

πλια (Θεοτόκης, 1981: 30): ‘πια’. Πλησιέστερο φωνολογικά στην αρχαία λέξη (*πλέον*).

πλιότερο (Θεοτόκης, 1981: 42): ‘περισσότερο’. Αναλογικός (ετυμολογικά πλεοναστικός) συγκριτικός βαθμός του *πλιο* (< *πλέον*).

τηράζοντας (Θεοτόκης, 1981: 126): *γερούνδιο του ρήματος τηράζω*: ‘βλέπω, κοιτάζω’ (Αγγελόπουλος, 2008: 304).

Ακολουθούν, ενδεικτικά, κάποιες λέξεις ιταλικής προέλευσης που εντόπισα στα υπό εξέταση έργα του Θεοτόκη:

αβουκάτος, ο (Θεοτόκης, 1975: 66): ‘δικηγόρος’ (Αγγελόπουλος, 2008: 17), από την ιταλική λέξη *avvocato* (Zingarelli, 1999: 190).

αλιμάνκον (Θεοτόκης, 1975: 16): ‘τουλάχιστον’ (Χυτήρης, 1992: 15), από την ιταλική λέξη *almanco* (Zingarelli, 1999: 75), συναντάται κυρίως με τη σημασία του ‘δήθεν, τάχα’.

ιντερέσο, το (Θεοτόκης, 1975: 11): ‘κέρδος, συμφέρον’ (Χυτήρης, 1992: 64), από την ιταλική λέξη *interesse* (Zingarelli, 1999: 924).

κανίστρι, το (Θεοτόκης, 1973: 31): ‘καλάθι’, από την ιταλική λέξη *canestro* (Zingarelli, 1999: 296).

καρτούτσο, το (Θεοτόκης, 2011: 21): ‘μέτρο υγρών σε σωληνοειδές σχήμα’ (Χυτήρης, 1992: 74), από την ιταλική λέξη *cartuccia* (Zingarelli, 1999: 322).

μούλος, ο (Θεοτόκης, 2011: 97): ‘νόθος’ (Αγγελόπουλος, 2008: 162), από την ιταλική λέξη *mulo* (Zingarelli, 1999: 1146).

μπόλια, η (Θεοτόκης, 1975: 18): ‘κάλυμμα του κεφαλιού, μαντήλι’ (Αγγελόπουλος, 2008: 171), από την ιταλική λέξη *invoglia*¹³ (Zingarelli, 1999: 940).

μποτίλια, η (Θεοτόκης, 1975: 22): ‘φιάλη, μπουκάλι’ (Αγγελόπουλος, 2008: 173), από την ιταλική λέξη *bottiglia* (Zingarelli, 1999: 252).

μπόττα, η (Θεοτόκης, 2011: 35): ‘πληγή’ (Χυτήρης, 1992: 120), από την ιταλική λέξη *botta* (Zingarelli, 1999: 251).

ντοτόρος, ο (Θεοτόκης, 1981: 59): ‘διδάκτορας, επιστήμονας, ο γιατρός’ (Αγγελόπουλος, 2008: 196), από την ιταλική λέξη *dottore* (Zingarelli, 1999: 593). Στα ιταλικά η λέξη *dottore* ή το θηλυκό *dottoressa* αναγράφεται στο πτυχίο ως τίτλος του κατόχου του ανεξάρτητα από την πανεπιστημιακή σχολή που έχει τελειώσει. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο πατέρας Οφιομάχος αποκαλεί έτσι τον γιο του Γιώργη, επειδή πήρε στο Παρίσι πτυχίο Νομικής.

πλίκο, το (Θεοτόκης, 1981: 227): ‘δεσμίδα’. Από την ιταλική λέξη *plico* (Zingarelli, 1999: 1352).

σκεπέτο, το (Θεοτόκης, 1978: 168): ‘κυνηγετικό όπλο’ (Χυτήρης, 1992: 170), από την ιταλική λέξη *schioppetto* (Zingarelli, 1999: 1646).

ταμπάκος, ο (Θεοτόκης, 1975: 31): ‘ο καπνός (το φυτό)’, από την ιταλική λέξη *tabacco* (Zingarelli, 1999: 1836).

τόρτσα, η (Θεοτόκης, 1978: 179): ‘λαμπάδα της εκκλησίας, χοντρή και ψηλή δύο μέτρα, από τάμα (Θεοτόκης, 2024: 373), από την ιταλική λέξη *torcia* (Zingarelli, 1999: 1899).

¹³ Βλ. Mackridge (2019: 11-12)

Παραθέτω μερικά παραδείγματα λέξεων βενετσιάνικης προέλευσης:

βέντουλο, το (Θεοτόκης, 2011: 47): ‘χαρτόνι που χρησιμεύει στο να ανάψουν τα κάρβουνα στη φουφού’ (Χυτήρης, 1992: 37), από τη βενετσιάνικη λέξη *vèntolo* (Boerio, 1856: 786).

γαλαντόμος, ο (Θεοτόκης, 1975: 59): ‘ευγενής, γενναιόδωρος’ (Χυτήρης, 1992: 42), από τη βενετσιάνικη λέξη *galantòmo* (Boerio, 1856: 295).

δεπόζιτο, το (Θεοτόκης, 1978: 179): ‘ξύλινη ή πέτρινη κόχη βάθους 5 έως 10 εκ. όπου στεριώνανε τις εικόνες στις εκκλησιές (Θεοτόκης, 2024: 354), από τη βενετσιάνικη λέξη *deposito* (Boerio, 1856: 225).

καντούνι, το (Θεοτόκης, 2011: 55): ‘στενός δρόμος ανάμεσα σε σπίτια, σοκάκι’ (Χυτήρης, 1992: 72), από τη βενετσιάνικη λέξη *cantòn* (Boerio, 1856: 130) μέσω του πληθυντικού *cantoni*.

κορδιάλο, το (Θεοτόκης, 1975: 34): ‘τονωτικό’ (Χυτήρης, 1992: 84), από τη βενετσιάνικη λέξη *cordial* (Boerio, 1856: 197).

μπαντίδος, ο (Θεοτόκης, 2011: 65): ‘ο επικηρυγμένος’, πρόκειται για την παθητική μετοχή του ρήματος *bandir(e)* σύμφωνα με την τρίτη συζυγία των ρημάτων σε *-ir(e)* που έχουν παθητική μετοχή σε *-io* ή *-ido* (Belloni, 2009: 116-117).

μπόργο, το (Θεοτόκης, 2011: 25): ‘προάστιο’ (Χυτήρης, 1992: 120), από τη βενετσιάνικη λέξη *borgo* (Boerio, 1856: 92).

νοδάρος, ο (Θεοτόκης, 1981: 193): ‘συμβολαιογράφος’ (Αγγελόπουλος, 2008: 183), από τη βενετσιάνικη λέξη *nodàro* (Boerio, 1856: 442).

ορδινιά, η (Θεοτόκης, 1973: 134) ή *ορδίνια*: ‘εντολή, διαταγή’ (Χυτήρης, 1992: 140), από τη βενετσιάνικη λέξη *ordine* (Dizionario Veneto de “El Galepin”) με προσθήκη νεοελληνικού παραγωγικού επιθήματος *-ιά/-ια*.

παρτσινέβελος, ο (Θεοτόκης, 1978: 37): ‘νοικοκύρης, αφεντικό’ (Θεοτόκης, 2024: 366), από τη βενετσιάνικη λέξη *parcenèvole* (Boerio, 1856: 472).

σιορ, ο (Θεοτόκης, 1981: 41): ‘κύριος’ (Χυτήρης, 1992: 168), από τη βενετσιάνικη λέξη *sior* (Boerio, 1856: 663).

σιόρα, η (Θεοτόκης, 2011: 14): ‘κυρία’, από τη βενετσιάνικη λέξη *siora* (Boerio, 1856: 663).

Τέλος θα παρουσιάσω παραδείγματα στα οποία δεν είναι ξεκάθαρη η ιταλική ή η βενετσιάνικη προέλευση.

αμπονώρα – *αμπονώρα* (Θεοτόκης, 2011: 10): ‘νωρίς’ (Χυτήρης, 1992: 17), από τον ιταλικό χρονικό προσδιορισμό *a buonora* (Zingarelli, 1999: 271) ή, πιθανότερα, από το αντίστοιχο βενετικό *a bonora* (Boerio, 1856: 91).

άνκορα, η (Θεοτόκης, 2011: 49): ‘άγκυρα’ (Αγγελόπουλος, 2008: 28), από την ιταλική λέξη *ancora* (Zingarelli, 1999: 93) ή τη βενετσιάνικη *àncora* (Boerio, 1856: 33).

μαγάρι (Θεοτόκης, 2011: 32): ‘μακάρι’ (Αγγελόπουλος, 2008: 149), από την ιταλική λέξη *magari* (Zingarelli, 1999: 1031) ή από τη βενετσιάνικη λέξη *magàri* (Boerio, 1856: 382).

νεγότσιο, το (Θεοτόκης, 1975: 15): ‘εμπόριο, αγοραπωλησία, συναλλαγή’ (Χυτήρης, 1992: 125), από την ιταλική λέξη *negozio* (Zingarelli, 1999: 1166) ή από τη βενετσιάνικη λέξη *negòzio* (Boerio, 1856: 439).

σκούντρα, η (Θεοτόκης, 1973: 38): ‘εναντιότητα, εμπόδιο’ (Χυτήρης, 1992: 172), από την ιταλική (Zingarelli, 1999: 1644) /βενετσιάνικη (Boerio, 1856: 631) λέξη *scontro*, με δυσσεμήνευτη αλλαγή γένους.

Είναι άξια παρατήρησης η χρήση του ρήματος *ακούω* με τη σημασία ‘αισθάνομαι’, όπως ακριβώς συμβαίνει και στην ιταλική γλώσσα με το ρήμα *sentire*, ένα φαινόμενο που είναι πολύ διαδεδομένο ακόμα και σήμερα. Πράγματι, λοιπόν,

διαβάζουμε στα *Διηγήματα*: «Τότες ή Εύγενιὰ ἄκουσε ἕναν κατάκαρδο πόνο» (Θεοτόκης, 1978: 42).

Επίσης στα *Διηγήματα* (1978: 178) συναντάμε τη φράση: «ἐβγήκε στὸ παράθυρο ποὺ ἔδινε στὸν κήπο κ' ἔξανακοίταξε τρογύρου», στην οποία, ὅπως και στα ιταλικά, ἔχουμε τη χρήση του ρήματος *δίνω* με τη σημασία 'βλέπω', για να αναφερθούμε στη θέα που ἔχουμε ἀπὸ ἓνα παράθυρο.

Τέλος, μια ἄλλη επίδραση ἀπὸ την Ιταλική εἶναι η χρήση του ρήματος *φοράω* με αντικείμενο το ουσιαστικό *γένεια* που συναντάμε στο *Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα*: «ἐφοροῦσε μακρυνὰ ἄσπρα γένεια, γιατί ἐβαστοῦσε ἀκόμη τὴ λύπη τῆς γυναίκας του» (Θεοτόκης, 1975: 53).

10.2. Ιδιωματικές εκφράσεις και παροιμίες

Οι ιδιωματικές εκφράσεις και παροιμίες αποτελούν μέρος του φρασσεολογικού συστήματος μιας γλώσσας και συνίστανται σε πάγιες εκφράσεις που δημιουργήσε μια γλωσσική κοινότητα και οι οποίες χαρακτηρίζονται από σταθερότητα, μη συνθετικότητα (non composizionalità) αλλά και από αδιαφάνεια, καθώς η μεταφορική σημασία που μπορεί να έχει μια έκφραση δεν προκύπτει από την κυριολεκτική σημασία των λέξεων που την απαρτίζουν (Miloni, 2018: 19-28). Οι εκφράσεις αυτές είναι ένα μέσο για να γνωρίσουμε τις παραδόσεις, τον πολιτισμό και την ιστορία της εκάστοτε γλωσσικής κοινότητας.

Το πεζογραφικό έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη, καθώς παρουσιάζει ιστορίες που διαδραματίζονται στο φυσικό περιβάλλον της Κέρκυρας, με φυσικούς χαρακτήρες που θα μπορούσαμε να συναντήσουμε στην Κέρκυρα εκείνης της εποχής, παρουσιάζει κάποιες παροιμίες και ιδιωματικές εκφράσεις που μας δίνουν μια εικόνα για τις πεποιθήσεις και για τον τρόπο με τον οποίο εξέφραζαν τις απόψεις και τα συναισθήματά τους οι Κερκυραίοι. Όπως αναφέρει ο Χυτήρης (1991: 343-344), ήταν απαραίτητη η χρήση από τον Θεοτόκη λέξεων, παροιμιών και ιδιωματικών εκφράσεων του τόπου για να αποδώσει «αληθοφάνεια και τοπικό χρώμα στον προφορικό λόγο των προσώπων που παρουσιάζει, αλλά και γιατί η κοινή δημοτική, η απαλλαγμένη από τους ιδιωματισμούς, ήταν φτωχή, τόσο που να μην επαρκεί για να αποδώσει όσα η τέχνη του πεζού λόγου απαιτεί».

Ενδεικτικά αναφέρω κάποια παραδείγματα από όλα τα υπό εξέταση έργα. Στο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους* ο Αλέξανδρος Οφιομάχος λέει: «στὸν πάτο τῆς γραφῆς» (Θεοτόκης, 1981: 56) αντί 'στο κάτω κάτω της γραφής' και ο γιος του ο Γιώργης λέει: «ἐγὼ ἢ κουτσὰ ἢ στραβὰ θὰ μπαλωθῶ» (Θεοτόκης, 1981: 60), θέλοντας να πει ότι παρ' όλες τις δυσκολίες αυτός θα τα καταφέρει. Στο *Η τιμή και το χρήμα* η σιόρα Επιστήμη λέει: «δὲν ἐμπῆκε ἡ ὥρα στὸ σακκί» (Θεοτόκης, 2011: 15) την οποία ο Δόικας (2005: 90) εξηγεί ως έκφραση που χρησιμοποιείται για να δηλώσει κανείς ότι έχει χρόνο, ενώ η ίδια ηρωίδα λέει λίγο παρακάτω: «τὰ λόγια μπόττα δὲν κάνουνε» (Θεοτόκης, 2011: 35), θέλοντας να πει ότι δεν μπορούν να επιφέρουν κακό οι κουβέντες που η Ρήνη ανταλλάσσει με τον Ανδρέα. Στο *Η ζωή και ο θάνατος του*

Καραβέλα η Μαρία λέει: «*ἄλλα μετράει ὁ γαῖδαρος κι ἄλλα ὁ γαῖδουριάρης*» (Θεοτόκης, 1975: 23), που αντιστοιχεί στην έκφραση ‘λογαριάζει χωρίς τον ξενοδόχο’, ενώ μετά λέει, απευθυνόμενη στην κόρη της την Όλγα: «*κακὴ φάουσα στὸ στόμα σου*» (Θεοτόκης, 1975: 24), έκφραση την οποία συναντάμε στον Χυτήρη (2008: 53) ως «*να του φάει η φάουσα το στόμα*» και η οποία αποτελεί κατάρα για κάποιον που λέει πράγματα που δεν θέλει κανείς να ακουστούν. Στο ίδιο έργο χρησιμοποιείται η έκφραση: «*τὸ μάγουλό της στάζει αἷμα*» (Θεοτόκης, 1975: 65, 84), μιλώντας για τη Μαρία, η οποία έχει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που την κάνουν να φαίνεται όμορφη και νέα στους άλλους. Στον *Κατάδικο* ένας φυλακισμένος λέει στον Τουρκόγιαννο: «*μας κάνεις τον ἅγιο-ξύλινο*» (Θεοτόκης, 1973: 125), θέλοντας να του πει ότι δεν χρειάζεται να παριστάνει τον καλό, καθώς οι πράξεις του είναι γνωστές, ενώ ο Πέτρος λέει: «*ἴδρωνα αἷμα*» (Θεοτόκης, 1973: 137), περιγράφοντας την αγωνία, την ανυπομονησία και πόσο υπέφερε περιμένοντας τη Μαργαρίτα. Στα *Διηγήματα (Υπόληψη)* η Κατερίνα λέει «*ἂς κάμουνε καλά*» (Θεοτόκης, 1978: 69), μια έκφραση που χρησιμοποιείται πάρα πολύ και σήμερα, με την έννοια ‘ας κάνουν ό,τι θέλουν’, ενώ ο Μάγρης (*Τίμιος κόσμος*), θέλοντας να πει ότι η εχθρότητα με τον Γλαβοστάθη πηγάζει από παλιές διαφορές, χρησιμοποιεί την έκφραση: «*παλιὰ στομάχια μας ἐχώριζαν*» (Θεοτόκης, 1978: 82).

11. Σύνταξη

11.1. Παρατηρήσεις σχετικά με τη σύνταξη

Το μόνο συντακτικό φαινόμενο που θα μπορούσε κανείς να σχολιάσει στα εξεταζόμενα έργα είναι η συχνή αντιστροφή ουσιαστικού - επιθέτου, δυνατότητα που υπάρχει, ασφαλώς, και στη Νεοελληνική Κοινή. Στην αμαρκάριστη σύνταξη της Νεοελληνικής Κοινής, όπως και της Επτανησιακής, προηγείται το επίθετο του ουσιαστικού, σε αντίθεση με την αμαρκάριστη σύνταξη π.χ. της Ιταλικής, όπου το επίθετο (με ορισμένες εξαιρέσεις) ακολουθεί το ουσιαστικό. Σε αμφότερες τις γλώσσες μπορούμε να αντιστρέψουμε τη σειρά για λόγους έμφασης ή (στην ποίηση) για λόγους ρυθμού και/ή μέτρου. Στο *Η τιμή και το χρήμα* βρίσκουμε: «ένας κρύος ἴδρος ντροπῆς της περίβρεχε τὰ χέρια καὶ τὸ μέτωπο» (Θεοτόκης, 2011: 36), όταν η σίώρα Επιστήμη βρίσκει τον Αντρέα στο σπίτι της με τη Ρήνη, νιώθει ντροπή γιατί θεωρεί ότι προσβλήθηκε η τιμή της κόρης της, αλλά είναι ψυχικά ήρεμη. Στο ίδιο έργο όμως συναντάμε το αντίστροφο: «ἴδρος κρύος τῆς ἔβρεχε τὲς παλάμες καὶ τὸ μέτωπο» (Θεοτόκης, 2011: 58), όταν η σίώρα Επιστήμη ζει στιγμές μεγάλης συναισθηματικής έντασης, ταραχής και απελπισίας και τρέχει με αγωνία να προλάβει τον Αντρέα και τη Ρήνη, αφού μαθαίνει ότι έφυγαν μαζί. Ἴδρος κρύος ἔλουζε και τον Τουρκόγιαννο στο δικαστήριο, όταν «μία λύπη βαθιὰ καὶ βαριὰ εἶχε πλακώσει τὴν ὀρφανὴ καρδιά του... γιατί ἐντρεπότεουν τὸν κόσμον ποὺ ἄκουε τόσες βρισιές, καὶ τὰ μάτια του ἔσταζαν ἀδιάκοπα κι ἀναστέναζε μὲ παράπονον» (Θεοτόκης, 1973: 73). Ἴδρος κρύος ἔβρεχε και το μέτωπο του Αράθυμου, ο οποίος είχε κυριευτεί από τον τρόμο ότι θα τον σκοτώσουν (Θεοτόκης, 1973: 94). «Ένας ἴδρος ψιλὸς ἐκρύωσε τὸ μέτωπον» της Μαργαρίτας, όταν πια, έχοντας μάθει ότι ο Πέτρος σκότωσε τον άντρα της, τον άκουσε να ανεβαίνει τις σκάλες και απελπισμένη δεν ήθελε πια ούτε τη ζωή της. Στο *Αγάπη Παράνομη (Διηγήματα)* πάλι, «ἴδρος λεφτός» μούσκεψε το μέτωπο του Στάθη όταν πήγαν στο σπίτι της Χρυσανγής, με την οποία ήταν κρυφά ερωτευμένος, για να τη ζητήσουν νύφη για τον γιο του. Τα συναισθήματα είναι και εδώ έντονα, και ο Στάθης «ἐγύρευε λόγια γιὰ νὰ τῆς μιλήσει καὶ δὲν ἔβρισκε» (Θεοτόκης, 1978: 112).

«Ίδρος κρύος έχύθηκε σ' ὄλο τὸ σῶμα» (Θεοτόκης, 1978: 201) επίσης της Παγολίνας, όταν θα γεννούσε τον Ιορδάνη τον Περίχαρο και, αδύναμη, άρχισε να τρέμει, μέχρι που έπεσε αναίσθητη στο πάτωμα. Προτάσσοντας, λοιπόν, ο Θεοτόκης το ουσιαστικό στο επίθετο, μεταφέρει στον αναγνώστη τα έντονα συναισθήματα που διακατέχουν τους πρωταγωνιστές τις κρίσιμες στιγμές που ζουν.

12. Συμπεράσματα

Μέσα από αυτή την εργασία και τη συναφή μελέτη του κερκυραϊκού ιδιώματος που συναντάμε στο πεζογραφικό έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη, μπορούμε να παρατηρήσουμε την αυτάρκεια και αποτελεσματικότητα που έχει και το κερκυραϊκό ιδίωμα - αυτό, άλλωστε, ισχύει και για κάθε άλλη γεωγραφική γλωσσική ποικιλία, δεδομένης της ισοτιμίας όλων των γλωσσών - καθώς εξυπηρετεί τις ανάγκες των χρηστών του για να εκφράσουν τα συναισθήματά τους, τις ιδέες και τις πεποιθήσεις τους. Μπορούμε να παρατηρήσουμε τον πλούτο που το χαρακτηρίζει μέσα από μια ποικιλία γλωσσικών φαινομένων, λεξιλογίου και ιδιωματικών εκφράσεων που αντικατοπτρίζουν τα ήθη, τις συνήθειες και τις συμβάσεις που καθορίζουν τη συμπεριφορά αλλά και τις αποφάσεις των ομιλητών. Επίσης, οι τέσσερις αιώνες Ενετοκρατίας δεν θα μπορούσαν να μην έχουν αφήσει έντονες επιδράσεις, ιδίως στο λεξιλόγιο. Ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης χρησιμοποιεί τη γλώσσα που μιλούν οι Κερκυραίοι στο τέλος του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα και, με αυτό τον τρόπο, προσθέτει μία ακόμα πινελιά ρεαλισμού στα έργα του, που παρουσιάζουν τη ζωή των κατοίκων των χωριών μέσα στις δύσκολες αγροτικές συνθήκες διαβίωσης, τη ζωή των αστών και τα ζητήματα επιβίωσης και τιμής που τους απασχολούν, αλλά και τη ζωή των «ξεπεσμένων» αρχόντων, οι οποίοι έχουν χάσει τα προνόμια που απολάμβαναν κατά τη διάρκεια της Ενετοκρατίας, αλλά συνεχίζουν τη νωθρή και πολυτελή ζωή τους παρ' όλες τις οικονομικές δυσκολίες και τα χρέη. Τα έργα του Θεοτόκη είναι ένας καθρέφτης, λοιπόν, της κερκυραϊκής κοινωνίας, αλλά και των φαινομένων που χαρακτήριζαν το κερκυραϊκό ιδίωμα της εποχής, με έντονες ακόμα

τις ιταλικές και βενετσιάνικες επιδράσεις τόσο στη ζωή των αρχόντων που συνέχιζαν να ζουν όπως ζούσαν κατά τη διάρκεια της Ενετοκρατίας, όσο και στη γλώσσα.

Τέλος, θα ήταν ενδιαφέρουσα η περαιτέρω έρευνα στο κερκυραϊκό ιδίωμα της σημερινής εποχής για τον εντοπισμό των γλωσσικών φαινομένων που συναντώνται στο πεζογραφικό έργο του Θεοτόκη, η οποία θα μας επέτρεπε να αντιληφθούμε ποια από αυτά τα φαινόμενα επιζούν ακόμα και σήμερα, ποια είναι σε υποχώρηση και ποια έχουν εκλείψει τελείως, διαγράφοντας, με αυτό τον τρόπο, την εξελικτική πορεία που χαρακτηρίζει κάθε γλώσσα και, ως εκ τούτου, και το κερκυραϊκό ιδίωμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αγγελόπουλος, Μ. (2008). *Η Παλιά Κορφιατική Γλώσσα. Γλωσσάρι Κορφιατικής Ντοπιολαλιάς*. Κέρκυρα: Εκδόσεις Ενημέρωση.
- Βέργα, Τ. (1991). *Το σπίτι με τη μουσμουλιά (Οι Μαλαβόλια)*. Αθήνα: Εξάντας.
- Γαούτσης, Σ. (2021). Εισαγωγή στη θεωρία της εκπαίδευσης και των σχολείων της Καθολικής εκκλησίας στα Ιόνια Νησιά. Στο Π. Αγγελόπουλος (Επιμ.), *Το σχολείο στα Ιόνια Νησιά 1864-2021. Εκατόν πενήντα επτά χρόνια ελληνικής εκπαίδευσης* (σσ. 113-133). Κέρκυρα: Περιφερειακή Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ιονίων Νήσων.
- Γιάντσιου, Α. (2012-2013). *Η γλωσσολογική αρχή/ υπόθεση της σχετικότητας ή υπόθεση Sapir-Whorf*. (πτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ρόδος. Ανακτήθηκε 15 Σεπτεμβρίου, 2024, από <https://hellanicus.lib.aegean.gr/bitstream/handle/11610/5990/file0.pdf?sequence=1>
- Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, Ε. (2023). *Η Βενετοκρατία στα Επτάνησα. Η περίπτωση της Κέρκυρας*. Αθήνα: Εκδόσεις Εστία.
- Δεντρινού, Ε. (1953). *Η Κερκυραϊκή Σχολή. Σολωμός. Μαρκοράς. Κογεβίνας. Μαβίλης. Κολοσγούρος. Χρυσομάλης. Θεοτόκης*. Κέρκυρα: Κερκυραϊκά χρονικά.
- Δοΐκας, Γ. (2005). *Παροιμίες, Δημοτικά, Ευτράπελα και άλλα Λαογραφικά Παζών και Κερκύρας*. Παζοί: Εκδόσεις Οξύ.
- Δρακούλη, Α. (2018). *Η διδασκαλία της ιταλικής γλώσσας στην ελληνική δημόσια εκπαίδευση, 1830-1950*. (διδακτορική διατριβή). Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα. Ανακτήθηκε 15 Ιουλίου, 2024, από <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/2778510/file.pdf>

- Ζαμίτ Λ. (1995). *Οι Μαλτέζοι στην Κέρκυρα και στον ευρύτερο μεσογειακό χώρο. Συνθήκες που τους οδήγησαν σε μετανάστευση*. Κέρκυρα: Δημοσιεύματα Εταιρείας Κερκυραϊκών Σπουδών.
- Θεοτόκης, Κ. (1973). *Κατάδικος*. Αθήνα: Εκδόσεις Κείμενα.
- Θεοτόκης, Κ. (1975). *Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος & Σία Ο.Ε.
- Θεοτόκης, Κ. (1978). *Διηγήματα. [Κορφιάτικες Ιστορίες]*. Αθήνα: Εκδόσεις Κείμενα.
- Θεοτόκης, Κ. (1981). *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους*. Αθήνα: Εκδόσεις Κάκτος.
- Θεοτόκης, Κ. (2011). *Η τιμή και το χρήμα*. Αθήνα: Πελεκάνος.
- Θεοτόκης, Κ. (2024). *Διηγήματα. [Κορφιάτικες Ιστορίες]*. Αθήνα: Εκδόσεις Κείμενα/ Αναγνωστική Εταιρία Κέρκυρας.
- Καλαματιανός, Γ. (1978). *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. (4η έκδοση). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της 'Εστίας', Ι.Δ. Κολλάρου & Σία Α.Ε.
- Κάντας, Δ.Θ. (2018). *Οι παραδοσιακοί χοροί της Κέρκυρας, Παζών και Διαποντίων Νήσων*. Κέρκυρα: Δημήτρης Κάντας.
- Κόλλας, Χ. (1996). *Η νήσος των Κορυφών τον 16ο – 17ο αιώνα από μαρτυρίες του Ιστορικού Αρχείου Κέρκυρας*. Τόμος Β'. Κέρκυρα: Χαρίλαος Βικ. Κόλλας.
- Κομιανού-Αλαμάνου, Ε. (1997). *Ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης μέσα από το έργο του*. Κέρκυρα: Τυποεκδοτική.
- Κοντοσόπουλος, Ν. (2008). *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής* (5η έκδοση). Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Κορδάτος, Γ. (1983). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από το 1453 ως το 1961*. Τόμος Α'. Αθήνα: Εκδόσεις Επικαιρότητα.
- Κριμπάς, Π.Γ. (2007). *Επιδράσεις της νεότερης Ελληνικής στις βαλκανικές γλώσσες*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

- Κριμπάς, Π.Γ. (2018). Η Δυτική Νεοελληνική (ΔΝΕ) ως διακριτή γλωσσολογική και γεωπολιτισμική οντότητα: φωνητικές, λεξικές και μορφολογικές ομοιότητες μεταξύ του επτανησιακού υποϊδιώματος και της ιταλιωτικής διαλέκτου της Νεοελληνικής. Στο Δ. Κονιδάρης (Επιμ.), *Ι' Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο: Τα Πρακτικά: V. Μουσική-Γλώσσα-Πολιτιστική Παράδοση-Επτανησιακή Διασπορά* (σσ. 221-236). Κέρκυρα: Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών (Κερκυραϊκά Χρονικά, περίοδος Β' τόμος ΙΒ').
- Κριμπάς, Π.Γ. (2019a). Ο επτανησιακός χαρακτήρας της λευκαδίτικης γεωγραφικής γλωσσικής ποικιλίας. Στο Α. Αρχάκης, Ν. Κουτσούκος, Γ. Ξυδόπουλος & Δ. Παπαζαχαρίου (Επιμ.), *Γλωσσική Ποικιλία: Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη* (σσ. 245-272). Αθήνα: Κάπα Εκδοτική.
- Κριμπάς, Π.Γ. (2019b). Η κεφαλληνιακή/ιθακήσια γεωγραφική γλωσσική ποικιλία στο πλαίσιο της Επτανησιακής Νεοελληνικής: ανασκόπηση και παραλειπόμενα. Στο Η. Τουμασάτος (Επιμ.), *Πρακτικά ΙΑ' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου «Επτανησιακός Βίος και Πολιτισμός», 21-25 Μαΐου 2018: ΤΟΜΟΣ IV: Φιλολογία, Φιλοσοφία, Γλωσσολογία, Λαογραφία* (σσ. 801-853). Αργοστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών.
- Κριμπάς, Π.Γ. (2019c). Ψευδολόγιοι τύποι και υπερδιόρθωση στη Νεοελληνική Κοινή με βάση τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης. Στο Α. Φλιάτουρας & Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (Επιμ.), *Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη Νέα Ελληνική: Θεωρία, ιστορία, εφαρμογή: Από τον οίκο στο σπίτι και τανάπαλιν...* (σσ. 57-126). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Κριμπάς, Π.Γ. (2021). Η επτανησιακή γεωγραφική γλωσσική ποικιλία της Νεοελληνικής: Μια ολιστική προσέγγιση. Στο Θ. Μαρκόπουλος, Χ. Βλάχος, Α. Αρχάκης, Δ. Παπαζαχαρίου, Γ. Ξυδόπουλος & Α. Ρούσσου (Επιμ.), *Πρακτικά του 14ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, 5-8 Σεπτεμβρίου 2019* (σσ. 646-660). Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Λάσκαρι, Ν. (1997). *Κέρκυρα. Μία ματιά μέσα στο χρόνο. 1204- 1864*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Mackridge P. (2019). Σχόλια ξαναδιαβάζοντας τον Κάλβο. *Κονδυλοφόρος*, 17, σσ.7-23.
- Ανακτήθηκε 19 Οκτωβρίου, 2024, από https://www.academia.edu/42331553/%CE%A3%CF%87%CF%8C%CE%BB%CE%B9%CE%B1_%CE%BE%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE

[%B2%CE%AC%CE%B6%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%82_%CF%84%CE%BF%CE%BD_%CE%9A%CE%AC%CE%BB%CE%B2%CE%BF](#)

Μενελάου, Ε. (2022). *Οι νεωτερικές και πρωτοποριακές τάσεις στη σύγχρονη ιταλική λογοτεχνία. Ο Φουτουρισμός και οι απηχήσεις του*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Μπαμπινιώτης, Γ. (2002). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, (2η έκδοση). Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.

Πολίτης, Λ. (1985). *Ιστορία της Νεολληνικής Λογοτεχνίας*, (4η έκδοση). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Ρωμανός, Ι. (1870). *Γρατιανός Ζώρζης. Αυθέντης Λευκάδος. Ιστορική Πραγματεία του καθ. Καρόλου Χοφφ. Μετενεχθείσα μὲν ἐκ τῆς Γερμανικῆς ὑπὸ ΙΩΑΝΝΟΥ Α. ΡΩΜΑΝΟΥ*. Κέρκυρα: Τυπογραφεῖον Ἡ ΙΟΝΙΑ ἀδελφῶν Κάων.

Σιαμέτη, Γ. (2021). Μαθητές και μαθήτριες: Σχολεία Αρρένων και Θηλέων στα Ιόνια Νησιά. Στο Π. Αγγελόπουλος (Επιμ.) *Το σχολείο στα Ιόνια Νησιά 1864-2021. Εκατόν πενήντα επτά χρόνια ελληνικής εκπαίδευσης* (σσ. 249-265). Κέρκυρα: Περιφερειακή Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ιονίων Νήσων.

Σιμήρης, Δ. (2016). *Το γλωσσικό ιδίωμα της Ιθάκης*. Ιθάκη: Δημοτική Κοινωφελής Επιχείρηση Ιθάκης.

Σπαταλάς, Γ. (1924). Το έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη. *Νέα Ζωή*, 5, σσ. 9-31. Ανακτήθηκε 20 Οκτωβρίου, 2024, από https://kosmopolis.library.upatras.gr/index.php/nea_zoi/issue/view/4427

Σταυροπούλου, Ε. (2019). *Από τους Οφιομάχους της Κέρκυρας στους Σαλίνα της Σικελίας: ένας κόσμος πεθαίνει*. Ανακτήθηκε 13 Σεπτεμβρίου, 2024, από https://www.researchgate.net/publication/335238491_Apo_tous_Ophiomachous_tes_Kerkyras_stous_Salina_tes_Sikelias_enas_kosmos_pethainei.

Τζακώστα, Μ. & Σιμήρης, Δ. (2022). Ανακαθορίζοντας τα όρια γλωσσών και διαλέκτων. Στο Ζ. Γαβριηλίδου, Ν. Μαθιουδάκης, Μ. Μητσιάκη & Α. Φλιάτουρας (Επιμ.). *Γλωσσανθοί: Μελέτες αφιερωμένες στην Πηνελόπη Καμπάκη-Βουγιουκλή. Επιστημονική Επετηρίδα της*

Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.
Αθήνα: Εκδόσεις Ηρόδοτος, 261-272.

Τσανταρίδης, Γ. (1992). *Η ιστορία της Κέρκυρας μέσα από τους δρόμους και τα καντούνια της*.
Αθήνα: Ελληνοεκδοτική.

Υδρωμένος, Α. (1895). *Συνοπτική ιστορία της Κέρκυρας*. Κέρκυρα: Τυπογραφείον Ι. Ναχαμούλη.

Φιλιππάκη-Warburton, E. (1992). *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.

Φιλιππίδης, Σ.Ν. (1997). *Τόποι. Μελετήματα για τον αφηγηματικό λόγο επτά νεοελλήνων πεζογράφων. Παπαδιαμάντης, Κονδυλάκης, Θεοτόκης, Χατζόπουλος, Καζαντζάκης, Βενέζης, Καραγάτσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Φλιάτουρας, Α. (2021). Πόσα και ποια δάνεια έχει η σύγχρονη κοινή νέα ελληνική; Μια πρώτη προσέγγιση. *Γλωσσολογία/Glossologia*, 29, σσ. 21-44. Ανακτήθηκε 4 Φεβρουαρίου, 2025, από <https://glossologia.phil.uoa.gr/documents/292/2.Fliatouras.pdf>

Χουρμούζιος, Α. (1979). *Κωνσταντίνος Θεοτόκης. Ο εισηγητής του κοινωνικού μυθιστορήματος στην Ελλάδα. Ο άνθρωπος – Το έργο*, (2η έκδοση). Αθήνα: Οι εκδόσεις των φίλων.

Χυτήρης, Γ. (1978). Το γλωσσικό ιδίωμα της Κέρκυρας. *Δελτίον Αναγνωστικής Εταιρείας Κέρκυρας*, 15, σσ. 29-74.

Χυτήρης, Γ. (1991). Η γλώσσα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη. *Πόρφυρας*, 57-58, σσ. 340-344.

Χυτήρης, Γ. (1992). *Κερκυραϊκό Γλωσσάρι, ακατάγραφες και δίσημες λέξεις. Επίμετρο: γραμματικά στοιχεία του γλωσσικού ιδιώματος της Κέρκυρας*, (2η έκδοση με συμπλήρωμα). Κέρκυρα: Δημοσιεύματα Εταιρείας Κερκυραϊκών Σπουδών.

Χυτήρης, Γ. (2008). *Τα λαογραφικά της Κέρκυρας*. Τόμος Β'. Κέρκυρα: Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών.

Χυτήρης, Γ. (2010). *Σημειώσεις ενός Κερκυραίου*. (Επιμ. Θ. Πυλαρινός) Αθήνα: Εκδόσεις Γαβριηλίδη.

Ξενόγλωσση

Apostolopoulou, E. (2022). *Typological variation in language contact: A phonological analysis of Italiot Greek*. Tromsø: UiT The Arctic University of Norway (διδασκαρική διατριβή). Ανακτήθηκε 22 Οκτωβρίου, 2024, από <https://munin.uit.no/handle/10037/25480>

Belloni, S. (2009). *Grammatica Veneta* (2^a edizione). Padova: Esedra editrice.

Boerio, G. (1856). *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia: Reale Tipografia di Giovanni Cecchini.

Camilleri, A. & De Mauro, T. (2013). *La lingua batte dove il dente duole*. Bari: Editori Laterza.

Corrado, G., Sobrero, A. & Telmon, T. (1997). *Fondamenti di dialettologia italiana*. Bari: Edizioni Laterza.

Cortelazzo, M. (1947). Vicende storiche della lingua a Corfù. *Lingua Nostra*, 8, pp. 44-50. Ανακτήθηκε 13 Οκτωβρίου, 2024, από <https://www.cortmic.eu/manlio/pubblicazioni.html>

Cortelazzo, M. (1948). Caratteristiche dell'italiano parlato a Corfù. *Lingua Nostra*, 9, pp. 29-34. Ανακτήθηκε 13 Οκτωβρίου, 2024, από <https://www.cortmic.eu/manlio/pubblicazioni.html>

Dizionario Veneto de "El Galepin". Ανακτήθηκε 28 Οκτωβρίου, 2024, από <http://www.linguaveneta.net/strumenti/dizionari/?id=1008>

Fabietti, U. (1991). *Storia dell'antropologia*. Bologna: Zanichelli.

Fanciullo, F. (2008). Gli italianismi del neogreco. *L'Italia Dialettale*, 69, pp. 1-41.

Ferguson, R. (2007). *A Linguistic History of Venice*. Florence: Leo S. Olschki editore (= Biblioteca dell'«Archivium Romanicum» Serie II: Linguistica n. 57).

Goldoni, C. (1750). *La famiglia dell'antiquario*. Ανακτήθηκε 13 Οκτωβρίου, 2024, από <https://liberliber.it/autori/autori-g/carlo-goldoni/la-famiglia-dellantiquario/>

- Harris, M. (1990). *Antropologia Culturale*. Bologna: Zanichelli.
- Mandeson (1998). *Τέλειο ιταλο-ελληνικό λεξικό*. Αθήνα: Εκδόσεις Διαγόρα.
- Mattesini, E. (1999). *Dal latino all'italiano. Elementi di fonetica articolatoria e di grammatica storica dell'italiano e dei suoi dialetti*. Perugia: Libreria Morlacchi.
- Milioni, G. & Pichiassi, M. (2018). *Per filo e per segno. Με το νι και με το σίγμα. Analisi contrastiva italiano-greco attraverso le locuzioni idiomatiche*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις ΔΙΣΙΓΜΑ.
- Parlangeli, O. (1971). *La Nuova questione della lingua*. Brescia: Editore Paideia.
- Segre, C. & Martignoni, C. (2000). *Testi nella Storia, La Letteratura Italiana dalle origini al Novecento, 1 - Dalle Origini al Quattrocento*. Firenze: Edizioni Scolastiche Bruno Mondadori.
- Tommaséo, N. (1852). *Dizionario Estetico*. Parte antica. Volume 1. Milano: Co' Tipi Bernandoni.
- Ανακτήθηκε 13 Οκτωβρίου, 2024, από https://books.google.com.uy/books?id=Jm1BAAAACAAJ&hl=it&source=gbs_navlinks_s
- Zingarelli, N. (1999). *Vocabolario della Lingua Italiana*. Bologna: Edizioni Zanichelli.

Προτομή του Κωνσταντίνου Θεοτόκη στο 'Μποσκέτο'

Το σημερινό Παλαιό Δημαρχείο San Giacomo

Το σύμπλεγμα του Morosini

Το βενετσιάνικο πηγάδι, 1699

Το λιοντάρι, σύμβολο της Βενετικής Δημοκρατίας

Ευγενίου Βουλγάρεως, Cale dell' acque

Ανδρέα Μουστοξύδου, Cale larga

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.